

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Dr. Takács Menyhért: Modern világnézet, modern művészet.

101 Dr. Takács Menyhért: Modern világnézet, modern művészet.

A soproni szabadegyetemen 1944. április 4-én elhangzott előadás.

A világnézet és a művészet összefüggése elég természetesnek látszik. Hiszen a világnézet rányomja bélyegét életünk minden megnyilvánulására. Természetes, hogy ez alól a művészet sem lehet kivétel. A világnézetnek tehát megvannak a maga sajátos megnyilvánulásai a művészet területén is. Ámde egy világnézeti előadásban nem érhetjük be ilyen feltevések egyszerű elfogadásával. Méltán megkövetelhetik tőlem, hogy a problémának legalapvetőbb gyökereire is rávilágítsak, hogy a világnézet és a művészet összefüggésén kívül megmagyarázzam ennek az összefüggésnek az okát is. El kell tehát mindenekelőtt mondanom, hogy mi a világnézet, mi a művészet, és hogy a kettő miért függ össze egymással. Csak ezeknek az alapvető kérdéseknek tisztázása után térhetek rá annak megvilágítására, hogy miképpen függött össze ez a kettő a keresztény kultúrában ezideig, miképpen függ össze most és mit olvashatunk ki kölcsönhatásukból a jövőre nézve.

Rudolf Eisler nagyhírű filozófiai szótárában a világnézetet a következőképpen határozza meg: „Világnézetnek nevezzük a világra és a valóságra vonatkozó emberi tudás és vélekedés többé vagy kevésbé véghezvitt szintézisét, amelyben mindig figyelembe kell vennünk a világhoz és a valósághoz való érzelmi, illetőleg értékelő beállítottságot is.“ E szerint tehát a világnézet egyik összetevőjét a világra és a valóságra vonatkozó ismeretek és vélekedések adják. Ezeknek az ismereteknek rendszerét nevezhetjük világnézettannak, filozófiának. Definíciónk szerint azonban van a világnézetben még más is. Vannak benne érzelmek és értékelések. Ezeket filozófiai fogalmakkal nem tudjuk maradék nélkül kifejezni. Ha megpróbáljuk az érzelmeket tudományos fogalmakba beleprésselni, megszűnnek érzelmek lenni, elvesztik sajátos hozzánktartozóságukat és objektív adatokká válnak. Érzelmeket szintézisbe foglalni és másokkal is megéreztetni csak a művészet képes, s a költészetnek, a zenének, a szobrászatnak, a festészetnek éppen ez a feladata. A művészet tehát az érzelmek és az értékelések szintézisét tárja elénk s ezért a világnézetnek éppen olyan tényezője, mint maga a filozófia.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, hogy a filozófia egymagában véve nem ad teljes világnézetet. A fogalmakban kifejezhető ismeretek és vélekedések a világnézetnek csak egy részét alkotják, a másik rész, az érzelmek és értékelések foglalta: a művészet. 102A két tényező: a filozófia és a művészet együttesen adja a világnézetet.

A filozófia és a művészet e sajátos világnézeti kapcsolata közelebb hoz bennünket egy sokat vitatott

kérdés megértéséhez. Mindúntalan halljuk, hogy a különböző filozófiai rendszerek homlokegyenest ellenkező eredményekre jutnak. Ugyanazt a dolgot az egyik így, a másik úgy magyarázza. Ugyanezt megtalálhatjuk a művészetben is. Ugyanazt a témát minden művész másképp fogja fel, másképp dolgozza ki, és a művészetnek ezt mégsem rójuk fel hibául. Gondoljunk csak Petőfi, Tompa és Kerényi költői versenyére, vagy idézzük emlékezetünkbe Paul Brandt könyvének illusztrációit, amelyekben az író szembeállítja egymással témák szerint a különböző művészek alkotásait. Látunk ott egy sereg Madonnát, Szt. Sebestyént, utolsó vacsorát, Dávidot stb. Mindegyik más és mégis mindegyik műretek.

A filozófiának éppen úgy, mint a művészetnek, lényege a szintézis. A szintézis pedig mindig feltételez egy alapgondolatot, vagy ha úgy tetszik, egy céleszmét amelyre vonatkoztatva foglalja össze, rendezi az anyagot. E nélkül az alap nélkül, e nélkül a cél nélkül nem lehetne egységet teremteni a részek sokféleségében. Az alapeszme, a célgondolat azonban minden rendszernél más és más. Ezért más maga az összehordott anyag és szükségképpen mások az eredmények is. Az egyik festő Szt. Sebestyénben a férfias bátorságot és erőt akarja szemléltetni, a másik viszont az Isten akaratában való megnyugvást és a misztikus elragadtatást mutatja be rajta. Mindkettő igaz, és mégis két egymástól merőben eltérő szent alakot kapunk. Éppen így van a filozófia is. Szt. Tamás a maga halhatatlan, grandiózus rendszerében mindent az abszolútumra vezet vissza, céleszméje Isten, s ezért egész filozófiája nem más, mint a kereszténység nagyszerű igazolása. A pozitivisták ezzel szemben abból indulnak ki, hogy a valóság létalapjának kérdését úgysem tudjuk megérteni, éppen ezért az abszolútum fogalmát ki kell küszöbölnünk a filozófiából. Itt tehát nem találkozunk Isten gondolatával, s a pozitívizmus mégis filozófia, amely mindig érvényes igazságokkal gazdagította a tudományt. Ne értsük azonban félre a dolgot! Nem azt akarom itt állítani, hogy ugyanarra a kérdésre adott két ellentétes felelet mindegyike egyformán igaz. Nem! Az igazság csak *egy*, s a feleletek csak azért különböznek, mert a kérdések, a problémák is mások. És ennek így kell lennie, a kérdéseknek másoknak kell lenniök, mert a szintézis mindig egy célgondolat *kiemelését* jelenti, s az anyagot, a problémákat e szerint kell kiválasztani. Ha attól a festőtől, aki Szt. Sebestyénben a férfias bátorságot ábrázolta, azt kívánnók, hogy most fesse bele képébe a misztikus elragadtatást is, azt mondaná, hogy ez nem lehet. Szt. Sebestyén nem volt rajongó asszony, hanem katona. És a maga szempontjából igaza lenne. Éppen így ha a pozitívistát arra kényszerítjük, hogy Istenről beszéljen, felelete istentagadás vagy blaszfémia. Nem tud Istenről beszélni, mert úgy választotta meg alapgondolatát, hogy Isten fogalma nem fér bele rendszerébe.

A filozófia ellen felhozott vádak tehát nem igazságosak. Minden komoly rendszerben vannak igazságok, de magát az abszolút Igazságot a maga teljességében egy rendszer sem állíthatja elénk, amint [103](#)egyetlen művészi alkotás sem mutathatja be nekünk a Szépséget. Erre sem a filozófia, sem a művészet nem képes. De ez nem is feladata. A filozófiának éppen úgy, mint a művészetnek szintézist kell adnia, egy céleszme, egy alapgondolat szerint kell csoportosítania mondanivalóját.

A céleszme, az alapgondolat minden filozófiai rendszerben és minden művészi alkotásban más és más. Mégis azt találjuk, hogy egy filozófus minden munkája többé-kevésbé ugyanazt az alapeszmét igyekszik kifejteni, egy művész egész oeuvre-je végső sorban ugyanannak az érzelmi beállítottságnak hirdetője. A nagy filozófusoknak tehát egész életmunkája *egy* rendszernek tekinthető, s az igazi művészek életük minden alkotásával *egy* egyéni stílust valósítanak meg. Sőt még ennél is tovább mehetünk és azt mondhatjuk, hogy minden *kornak* megvan a maga sajátos filozófiai beállítottsága, filozófiai problematikája, éppen úgy, mint ahogy megvan a maga művészi stílusa. S ez a kettő egymással a legszorosabb összefüggésben áll. Kölcsönhatásukból jön létre a kor világnézete.

Vegyük sorra a keresztény kultúra nagy korszakait és tapasztalni fogjuk a filozófiai irányok és a művészeti

stílusok sajátos összefüggését.

Meglepően egyeznek mindjárt a dátumok is. A skolasztikus filozófia kialakulásának korát 800-tól–1200-ig szokták számítani. Szinte hajszálpontossággal simul ehhez a román stílus kora, amelynek első próbálkozásai már a IX. században találkozunk, virágzását pedig a XIII. század elején befejezettnek tekinthetjük. A kezdeti skolasztikának alapvető gondolata Isten, a vallás, a kereszténység. De van valami sajátos bizonykodás, szinte azt mondhatnám védekezés-jellege ennek az egész filozofálásnak. Hirdeti az emberi tudomány fogyatékoságát, az isteni mindenhatósággal szemben való tehetetlenségét. Szinte fél az értelem eszközeitől, mert még nem látja tisztán, be fogja-e tudni bizonyítani segítségükkel azt, amit hisz és amit hinni akar. Inkább eleve bebiztosítja magát az ellenmondásokkal szemben, mint Damiáni Szt. Péter, aki azt mondja, hogy az ellenmondás elve a hit területére nem érvényes, mert Isten mindenhatósága a megtörtént dolgot is meg nem történtté teheti. Az alap a hit; csak ebből folyhat a megismerés: credo, ut intelligam, mondja Szt. Anzelm. Ez a filozófia nélkülözi a kiugró nagy egyéniségeket. Itt van ugyan Szt. Anzelm. Scotus Eriugena, Abelard, de ezek jelentősége nem éri el a későbbi nagy rendszeralkotókét.

A román stílusú művészetben megtaláljuk ugyanezeket a vonásokat. A kornak jellemző művészete a képzőművészet. Az irodalom és a zene jelentősége jóval kisebb. A képzőművészetnek pedig jóformán egyedüli tárgya a vallás és legvirágzóbb ága az építészet, nevezetesen a templomépítészet. A román stílusú templomoknak határozottan van valami erődítmény jellegük. Masszív falaikkal, kicsiny ablakaikkal, sokszor szinte bástyaszerű tornyaikkal mintegy arra vannak hivatva, hogy megvédjék a külső ellenséggel szemben az Oltáriszentségben lakó Úr Jézust és az őt imádó hívőket. A szobrászat és a festészet jóformán kizárólag a templom szolgálatában áll. Önmagukban megálló szoboralkotások vagy táblaképek nem igen vannak ebben 104a korban. Nagy szobrászokat és nagy festőket sem igen ismerünk. Névtelenül dolgozik a sok művész a nagy művön, Isten házában, miként sok-sok szerzetesi cellában sok-sok éles elme gondolkodik a keresztény filozófia hatalmas építményén, a skolasztikán.

De menjünk tovább. A skolasztika virágzásának és hanyatlásának kora a XIII–XIV. század. Az idő egybeesik a gótika uralmának, majd bomlásának korával.

A virágzó skolasztika alapvető gondolata továbbra is Isten és a hit. Itt azonban nincs már semmi nyoma a félelemnek. A nagy skolasztikusok a ragyogó érvek egész sorozatával bizonyítják Isten létét, abszolút valóságát, mindentudását, mindenhatóságát. Nem félnek az értelem eszközeitől, hanem sokszor még a görög filozófia halhatatlanjain is túltevő erővel és ügyességgel használják azokat a hit támogatására. Szó sincs itt többé arról, hogy ki kelljen zárni a logikát, nehogy az ellenünk bizonyítson. A hittudomány és a bölcsélet békésen együttműködik, és ennek nincs semmi akadálya, mert a természetes és a természetfölötti ismereteknek ugyanaz az isteni igazság a végső forrása. Hit és észigazság között nem lehet ellentét, hirdeti Szt. Tamás. A skolasztika virágzása korában is szinte egységes filozófiai rendszer, mégis ennek a filozófiának már vannak egészen kimagasló egyéniségei. Ott van Szt. Tamás, minden korok egyik legnagyobb rendszerezője, ott van Duns Scotus, az ő nagy szellemi ellenfele, nem is beszélve Szt. Bonaventura csodálatosan színes egyéniségéről, Nagy Szt. Albertről, Ockhami Vilmosról s a többiről.

A skolasztika megfelelője a művészetben: a gótika, ugyancsak elsősorban az Isten és az Ő Egyháza szolgálatában áll. Legremekebb alkotásai azok a csodálatos katedrálisok, amelyeknek káprázatos pompájába csodálkozva merül el a szemlélő lélek. Ezekben az építészeti remekekben azonban már nincs semmi védekezés, nincsen várjellegük. Szabad szárnyalásai a magabiztos művészi fantáziának. Inkább túlfinomultak és törekenyek, mert magasra törnek és egyedüli céljuk, hogy szinte féktelen lendületükkel elragadják a szemlélőt a legmagasabb transzcendens régiók felé. De a gótika, jóllehet elsősorban Istennek

kíván szolgálni, behálózza az egész életet, akárcsak maga a skolasztika, amely magyarázatot igyekszik adni minden kérdésre. A gótika behatol a polgári életbe is, remek középületeket, kastélyokat teremt s mindennapi életünkbe is beleviszi a magasrátörés, az égrenézés isteni szenvedélyét. Itt már találunk önmagukban is megálló szobrokat és a templomtól független képeket is. Kezd érvényesülni a művészi egyéniség, akárcsak a filozófiában a nagy rendszerezők csodálatos elmealkotásaiban. Neveket mondjak? Talán elég lesz, ha a Van Eyck testvérekét és Giottót említem.

A gótika után a reneszánsz következik a filozófiában és a művészetben egyaránt.

A reneszánsz filozófiájában az istenkeresés láza alábbhagy. Új gondolat nyomul előtérbe: a természet, az ember. A természetes erők harmónikus kifejlődése által a vallási és faji különbség nélkül megvalósítható emberiesség eszméje hódít. A filozófia legfőbb célja nem az istenbizonyítás többé, hanem a természetes étellel kapcsolatos kérdések tisztázása. A természettudományok, a politika, a nemzetközi jog felé fordul az érdeklődés. Ezeket iparkodnak a bölcselek filozófiai eszközökkel bevezetni és meghonosítani a tudomány világában. Galilei, Kepler, Kopernikus, Bacon, Machiavelli viszik itt a vezető szerepet.

A reneszánsz művészete ezzel egészen párhuzamosan halad. Mindnyájan tudjuk nagy eredményét: felfedezte az emberi testet. Vertikális helyett horizontális irányba tereli tekintetünket, megmutatja a föld, az élet szépségeit és megmámorosodik tőlük. Élvezni, gyönyörködni akar az újonnan felfedezett szépségekben. A nyugodt, derűs harmóniát, az egyensúlyt, a szimmetriát keresi ez a művészet mindenütt. Innen ered kimondhatatlanul varázslatos hatása, amiért még ma is a legszívesebben a reneszánsz művészetéhez fordulunk – különösen a képzőművészet terén –, ha zavartalan, boldog műélvezetet keresünk.

A reneszánsz nyugalma és életöröme azonban nem tudta soká lekötni az európai szellem fáradhatatlan nagyratörékvését. Helyet kellett adnia egy dinamikusabb világszemléletnek. A reneszánsz filozófusok sekélyes és földhöztapadó gondolkozása nem elégíthette ki az európai embernek a végtelen kifürkészésére, az egész világmindenség megértésére beállított fausti lelkületét. Új filozófiára és új művészetre volt szükség, és ebből a szükségletből született meg a barokk kor bölcselése és művészete. A feladat, amelyet ennek a kornak filozófiája maga elé tűzött, az volt, hogy összeegyeztesse a skolasztika természetfölöttiekre, Istenre épített gondolatrendszerét a reneszánsz korában fejlődésnek indult természettudományokkal. Így jutott egymással szoros kapcsolatba a természettudomány, a geometria, a matematika és a filozófia. Ha a skolasztika alap gondolatának Istent, a reneszánsz vezéreszméjének pedig a földet és a természetet tekintjük, akkor a barokk korszak szintézisének céljaként a természetfölötti és a természeti erőket összefogó világmindenség megismerését mondhatjuk. A feladat óriási volt, amellyel csak óriás szellemek próbálkozhatnak meg. És ezekben nem is volt hiány. Descartes, aki a matematika deduktív módszerével akarja megoldani a filozófia problémáit, Spinoza, aki *more geometrico*, axiómákból vezeti le egész rendszerét, a módszerében vele rokon Hobbes, a lélektanban is hosszú évszázadok gondolkozásának indítást adó Locke, Berkeley, Hume és minden kor egyik legnagyobb filozófusa, az infinitézimális számítás feltalálója, Leibnitz, ilyen szellemóriások voltak.

A barokk kor művészetének problémái ugyanezek. Felrázni az érzéki szépségekbe süllyedt reneszánsz embert, megragadni egész mivoltában a benne rejlő természetes és természetfölötti törekvésekkel egyetemben. Kielégíteni élveznivágyását pompával, ragyogással, a káprázatos mesterségbeli tudás minden eszközével. De egyben megmutatni neki az utat fölfelé, a természetfölötti világba, amely nélkül a keresztény lélek nem tud megnyugvást találni. Innen a barokk minden képzeletet felülmúló s a mai kor emberének sokszor már szinte fárasztó gazdagsága, elképesztő dimenziói, magát a természetet is uralma alá hajtani akaró, kerteket építő és palotákat, kastélyokat a környezetbe beillesztő, illetőleg értük a környezetet

is átalakító ereje. De innen van csodálatos dinamizmusa is, amely nem hagyja [106](#)pihenni, nem hagyja az érzéki szépségben elmerülni a lelket, hanem viszi, kergeti, ragadja magával, föl a természetfölötti, a végtelen világba: Istenhez. Ezekhez a szinte emberfölötti méretű, de mindig egységes, a részletfinomságokat a dinamizmus lázában sokszor figyelmen kívül hagyó, de mindig nagyvonalú szintézisekhez óriás művészegyéniségek kellettek. Nem névtelen művészek dolgoznak már ebben a korban, mint a román stílus korában, hanem valóságos művészfejedelmek. Kit említsek? Tintorettót, Grecót, Rubenst, Rembrandtot, vagy Cervantest, Miltont, avagy Bachot, Haendelt. Hosszú névsort kellene olvasnom, ha csak megközelítőleg is fel akarnám sorolni a nagyokat.

A barokk és a vele egybefoglalható rokokó korának hallatlan dinamizmusát ismét egy nyugalmasabb korszak váltotta fel a filozófiában és a művészetben egyaránt. A felvilágosodás és a klasszicizmus kora ez. De ne értsük félre ezt a nyugalmat: nem a megnyugvásból, kiegyensúlyozottságból eredő zavartalan élvezés, gyönyörködés nyugalma ez. Csak a barokk pihenést nem ismerő, eget ostromló akarása lanyhult el, hogy helyet adjon az ész hűvösebb okoskodásának. De azért ez az okoskodás forradalmi erejű és nem is maradt eredmény nélkül. A felvilágosodás is felfedezett valamit, akárcsak a reneszánsz, és ez a felfedezés az ember, mint észlény. Ez a felvilágosodás filozófiai és művészeti szintézisének alapja. A reneszánsz filozófiája és művészete az embert csak mint a természetet, elsősorban testi valóságában látta. Ezzel szemben a felvilágosodás az emberi ész hatalmának és önállóságának erőteljes igénylése. Meggyőződése szerint a létnek nincsenek megfeythetetlen rejtélyei, nincsen olyan feladat, amelyet az ember értelmével meg ne oldhatna. A siker magabízó bátorságával vág neki a legnehezebb kérdéseknek, az Isten, a világteremtés, a gondviselés hatalmas problémáinak. Mindent a maga erejéből akar megoldani s ha nem ért valamit, azt egyszerűen elveti, mint babonát vagy szánnivaló középkori sötétséget. Shaftesbury, Newton, Rousseau, Voltaire, Diderot stb. voltak e kor gondolkozóinak vezéralakjai.

„A felvilágosodás szelleme, amely legfőbb hatalom gyanánt az *észt* ünnepelte, esztétikai meggyőződésében is az értelemnek kívánt érvényt szerezni s ezért szembefordult a barokk és a rokokó művészetének értelemellenségeivel. Ennek a követelésnek nevében üzent hadat Rousseau a tartalmatlan művészetnek és ostromozta Diderot kíméletlenül a rokokó könnyelműen érzéki játékát. Az értelmes és tartalmas művészet legnagyobb példáját mindketten az antik művészetben látták. Rousseau és Diderot ilyenformán úttörői annak a klasszicista esztétikának, amely a rokokó érzéki táمولgásából való szabadulást az erkölcsi eszményhitet sugárzó görög művészethez való visszatéréstől várta. Ez a művészet – tanításuk szerint – nincs alávetve a divat változásainak, mert az értelemre támaszkodik; nem görög, hanem egyetemesen emberi; nem antik, hanem örök. Ennek a művészetnek tükrében a művészek hosszas tévelygés után újra megtalálják az utat minden értelem ősforrásához, a természethez.“ Ezek a szavak, amelyekkel Hekler a klasszicizmus képzőművészetét jellemzi, ceteris paribus érvényesek a felvilágosodás egész művészetére, az irodalomra és a zenére egyaránt. David, Canova, Thorwaldsen stb. [107](#)a képzőművészetben, Swift, Voltaire, Lessing stb. az irodalomban, Haydn, Mozart a zenében ennek a kornak legnagyobb alakjai.

A hideg, számító ész uralma azonban nem sokáig tartott. A felvilágosodás felfedezte az embert, mint észlényt; ennek a felfedezésnek eredményeit és az előző századok tanulságait új s talán az eddigieknél is nagyobb, de mindenesetre merészebb szintézisbe foglalja a romantika. A romantika világnézete már az emberből indul ki és az emberi lélek belső törvényszerűségeinek kivetítésével igyekszik magyarázatot találni az egész természeti és természetfölötti világra. Szükségképeni velejárója ennek a módszernek az emberi egyéniség erős előtérbe juttatása, a nagyfokú szubjektivitás és bizonyos fantasztikus, „romantikus“ vonás. E mellett ez a világnézet éppen úgy, mint minden nagy szintézis, amely az egész világot magyarázata körébe igyekszik bevonni, tehát éppen úgy, mint a gótika, illetőleg a skolasztika és a barokk –

erősen dinamikus természetű.

A romantikus gondolkodásmód megalapozója az újkor legnagyobb filozófusa, Kant Immánuel. Bölcséletének jelentőségét legjobban ő maga jellemzi, amikor Kopernikuszhoz hasonlítja magát s az alany-tárgyi viszony magyarázatának megfordításában látja vizsgálódásainak legfőbb eredményét. Az ő fellépéséig az a nézet uralkodott, hogy *elménknek* kell a tárgyakhoz igazodnia, ezzel szemben Kant meggyőződése az, hogy a tárgyaknak kell alkalmazkodniok elménkhez. Sajátságos szintézis megy itt végbe s ez teszi lehetővé, hogy a zavaros és rendezetlen érzéki benyomásokból térben és időben rendezett szemlélet s a határozatlan tárgy képzetéből – értelmi fogalmakra való vonatkoztatás révén – ismeret legyen. A tér és idő azonban nem kívülrünk, hanem bennünk van, szemléletünk formái, s az ismeretek egyetemes érvényűségét biztosító fogalmi tényezők, a kategóriák sem a tárgyak sajátosságai, hanem értelmünkben székelenek. Kant gondolkozásának egyébként két pólusa van, a természet és a szellem világa. A természet, amely a tárgyat adja és az értelem, amely lehetővé teszi, hogy gondolkodjunk róla.

Kant közvetlen követői a szubjektív idealizmus nagy rendszerezői; Fichte, aki az Én és a nem Én szembeállításából. Schopenhauer, aki az akarattól, Hegel, aki az abszolút alanyból vezeti le rendszerét, valamint Schelling és a filozófiatörténetben is úgynevezett romantikusok, akik a szív és az érzelmek jogainak kivívását írták zászlajukra, mind követik mesterüket abban, hogy az alanyból indulnak ki és ennyiben magukévá teszik a filozófia nagy Kopernikusának bölcséleti eredményeit.

A Kant-féle filozófia 180 fokos fordulása a művészetben is forradalmat idézett elő Ennek a forradalomnak lényege itt éppen úgy, mint a filozófiában az embernek, az egyénnek és az ember érzésvilágának előtérbe juttatása. Meumann a maga esztétikájában felveti azt a ma már meglehetősen közkeletű megállapítást, hogy minden műalkotásban kifejezés és ábrázolás van. A kifejezés a belső élmények dinamikus jellegéből, azokból a mozgató kezdeményezésekből és indításokból ered, amelyek a belső élmény külső kifejezésére készítetnek. Ilyen kifejező tendencia minden élményben van, ez azonban még nem biztosítja a művészi jelleget, sőt bizonyos fokig ellenére van, [108](#)hiszen egy fájdalmas feljajdulás távol áll a művésztől. A művészi jelleget az ábrázolás adja meg, amelynek révén a művész az élmény számára olyan kifejezést keres, amely művészi hatásokat kelt a szemlélőben. Ezt az elméletet azért mondtam el, mert belőle érthetjük meg legjobban a romantika lényegét. A romantika a kifejezés túlsúlyra jutása az ábrázolással szemben. Fő itt az egyéni lelki tartalom, annak dinamizmusa, minden formát és minden ábrázolást felrobbantó ereje. Minél nagyobb a belső élmények gazdagsága, annál nagyobb a művész, annál közelebb áll a zsenihez. Innen e kor nagy érdeklődése az emberfölötti egyéniségek: a zsenik iránt. Ezeket a belső tartalmakat a romantika minden zárkózottság, szinte azt kellene mondanom, szemérmesség nélkül tárja a műélvező elé. Vájkál és gyönyörködik fájdalmában és szenvedésében, amely világfájdalom, hiszen a romantika az egyéniségben látja az egész világot. Ezt a hallatlan dinamikát, az egyénnek egész világgá való felduzzasztását, a korlátokat elvesztett szubjektívizmust, a szenvedésszeretetet és zsenikultuszt hirdetik ennek a kornak művészei és művei a Werther keserveitől egészen Wagner csodálatos operakolosszusaiig. A nevek felsorolásától eltekintek, a névsor e szűk keretek között úgyszólván csak hiányos lehetne, másrészt pedig ez a művészet annyira közel áll még hozzánk, hogy nagyjait valamennyien jól ismerjük.

Bizonyos fokig már a szubjektív idealizmusról és a romantikáról is azt mondhatjuk, hogy a ma élő világnézethez tartoznak, még inkább áll ez azonban azokról a filozófiai és művészeti irányokról, amelyeket a most következőkben próbálok meg ismertetni. Ilyen filozófiai irány mindenekelőtt a materializmus. Mibenlétét már a neve is elárulja. Azt a filozófiai irányt nevezzük így, amely hadat üzen mindennek, ami a szellem neve alatt foglalható össze. Az anyagot tekinti egyetemesnek és örökkévalónak, s az anyagban rejtőző, mechanikai törvényeket követő erőben keresi mindennek magyarázó okát. Ez a filozófia nem

ismer szellemi lelket, halhatatlanságot, tagadja Isten létezését. Tulajdonképpen csak azt ismeri el a valóságból, ami fogható, ami érzékelhető, ami lemérhető. A lelki jelenségeket agyfunkcióknak minősíti és mindent a matéria szemszögéből néz, abból magyaráz.

Szoros rokonságban van vele a pozitívizmus filozófiája. Tulajdonképpen csak abban tér el tőle, hogy a valóság létalapjának kérdését megoldhatatlannak tartja s ezért az abszolútum fogalmát egyszerűen számúzi a filozófia területéről. Ismeretünk kizárólagos tárgyainak a tapasztalat tényeit tekinti, s ezért a világot elsősorban a természetből akarja levezetni és megmagyarázni. A tapasztalati szaktudományok eredményeinek összegezését teljesen elégségesnek tartja ahhoz, hogy az ember gyakorlati magatartása számára irányt szabjon. Többet pedig nem is akar adni.

A materializmus és a pozitívizmus, mint láttuk, többé-kevésbé egy malomban örölnek. Megfelelők a művészetben az impresszionizmus és a naturalizmus. Ezeknek célkitűzései is közel állnak egymáshoz. Nem is könnyű dolog meghatározni, hogy e két művészeti irány közül melyik tart közelebbi rokonságot a materializmussal és melyik a pozitívizmussal. Mégis úgy érzem, hogy a materializmushoz az impresszionizmus [109](#) áll közelebb. Az impresszionizmus u. i. a művészet materiális, vagy talán inkább úgy mondhatnók, hogy érzéki elemeit helyezi előtérbe. A hangzásra, a színhatásokra veti a fősúlyt. Ezekből az elemekből azonban – akárcsak a materializmus – fel akarja építeni az egész világ képét. Nem zárja ki tehát érdeklődési köréből az egyetemest, az egész valóságot felölelő princípiumot, ezt azonban nem a szellemi tényezőkben, hanem az érzéki adottságokban látja. E mellett van benne valami sajátos részekre való szétesés, ami a materializmus atomisztikus irányával mutat szoros kapcsolatot. Az impresszionizmus egyik fő ismertető jelének u. i. azt tekintik, hogy kiküszöböli az egyes színfoltok és hanghatások közötti átmenetet, a kontinuitást. A kontinuitást rendes körülmények között az bizonyítja, hogy az egyes momentumok egymásban elő vannak készítve. Ez az előkészítés hiányzik az impresszionistáknál, ami váratlan és erős hatásokat eredményez, e mellett azonban bizonyos szétesésre is vezet. Legszenvedélyesebb ez a pointillizmusnak nevezett festészeti iránynál, amely a színeket apró pettyek alakjában veti vászonra. Azt mondhatjuk tehát, hogy az impresszionizmus atomjaira bontja szét a valóságot, ezekből az atomokból azonban felépíti az egész látható világot.

Még egy sajátos jelszava van az impresszionizmusnak, amelynél azért érdemes időznünk, mert belőle – véleményem szerint – egy igen termékeny filozófiai irány vette alap gondolatát. Az impresszionizmus u. i. azt írta zászlajára, hogy úgy adja vissza a világot, amint azt látjuk, s nem úgy, aminőnek tudjuk. Egy példa világítja ezt meg a legjobban. Valamennyien tudjuk, hogy a hó fehér. Ezért a régi iskolának nem is jutott soha eszébe az, hogy a havat másképpen fesse, mint fehérnek; a napsütötte és az árnyékborította hó, foltok között legfeljebb fénykülönbségeket tettek. Ezzel szemben – ha jól megfigyeljük – azt találjuk, hogy a hó bizonyos esetekben, ha árnyék esik rá, színét is megváltoztatja és kékeknek látszik. Az impresszionizmus le is vonta ennek konzekvenciáit és kékeknek festette a havat, sőt, ezt, a kékes színezetet még túlozta is, hogy jobban szembe tűnő legyen. Körülbelül ugyanezt az elvet vallja a fenomenológiának nevezett filozófiai irány is. A fenomenológusok is azon a nézeten vannak, hogy azért nem tudunk eljutni a dolgok mélyebb megismeréséhez, mert nem elfogulatlanul vizsgáljuk őket, hanem azoknak a fogalmaknak a szemüvegén át, amelyeket az egyes dolgokra vonatkozóan megalkottunk és amelyek az évszázados használat következtében belénk gyökeresedtek. Szerintük tehát előítélet, előzetesen megkonstruált és jegyeiben meghatározott fogalmak nélkül úgy kell a dolgokat néznünk, mintha először látnók és így is kell leírunk őket. Az ilyen módszeres kutatás segítségével sok olyan mozzanatot ismerhetünk meg, amelyek eddig rejtve maradtak előttünk.

Az impresszionizmus főleg a festészetben és a zenében alkotott maradandót; az előbbi téren Monet és

Manet nevét, az utóbbin Debussyt kell megemlítenem.

A pozitívizmus bizonyos fokig eleve lemond a teljes világkép megalkotásáról, mert számúzi a filozófiából mindazt, amit nem tudunk érzékeinkkel tapasztalni. A naturalizmus is az érzékelhető valóságra korlátozza a művészet területét és a természet tanulmányozását 110tekinti legfőbb, sőt egyedüli feladatának. A szellemi vonatkozásokat, a szimbolikát, a képnek magasabb, illetőleg mélyebb értelmét ez a művészet éppen úgy tagadja, mint filozófiai megfelelője. E mellett a naturalizmus bizonyos fokig át is értékeli a valóságot. A szép és rútt közötti különbséget valahogy megszünteti azzal, hogy tüntetően szívesen ábrázolja az addig rútnak ismert motívumokat, amelyek azonban a kiváló naturalista mesterek alkotásaiban annyira megteltek művészettel, hogy szépnek hatottak. A naturalizmus a festészetben, de még inkább a szépirodalomban bizonyult termékenynek. A festészetben az ú. n. barbizoniakat, az irodalomban pedig Zola, Balzac stb. nevét kell itt megemlítenünk.

A materializmus és a pozitívizmus tulajdonképpen reakcióként jelentkezik a nagy idealista rendszerekkel, Hegellel, Schellinggel stb.-vel szemben. Napjaink legaktuálisabb filozófiai rendszerei ismét visszatérnek Kant bölceletéhez és az ő rendszerének egyik legfontosabb alap gondolatát, a szellem és a természet egymáshoz való viszonyát teszik meg gondolkozásuk és bölceleti kutatásuk alapjává. A szellem és az élet, a Logos és a Bios problémájában látom napjaink világnézeti szintézisének alapeszméjét. Az idealizmus, vagy ha úgy tetszik, a hegelianizmus éppen úgy, mint a materializmus és a pozitívizmus, ma is élő és ható gondolatrendszerek, igazi lendítő erejük azonban már nincs. Az érdeklődés, a vita középpontja ma a szellem és az élet kérdése. Minden igazán modern rendszer erre az alap problémára vezethető vissza. És mindezeket a rendszereket a szerint csoportosíthatjuk, hogy a szellem mellett foglalnak-e állást, vagy azzal szembehelyezkedve az élet primátusát hirdetik.

A szellem oldalára álló rendszerek közé számítom nemcsak az ú. n. szellemtudományi irány képviselőit: Diltheyt, Sprangert és a többieket, hanem az ú. n. marburgi újkantiánusokat, Langet, Cohent, Natorpot, Cassirert és az ú. n. bádeni értékelméleti irány híveit, Windelbandot, Rickertet, Münsterberget is. Mindezek az irányok a tudományos kutatás reflektorát ismét az alanyra irányítják. Dilthey a filozófiában az öntudatos élet kivetítődését látja, amelynek csak az öntapasztalat nyújthat bizonyosságot. Spranger is a személyben, a szubjektív szellemben keresi a megértés tárgyát. Ez a személy egyénfeletti objektív képződményeknek, az államnak, a jognak, a művészetnek, a vallásnak hálózatába fonódik be és ezektől nyeri sajátos irányulását, tipológiai alkatát. A marburgi újkantiánusok is elfordulnak a tudatukon kívüli valóságtól. A külvilág tárgyait szerintük gondolkodásunk teremti meg számunkra. Az érzetek nem képei a külvilág tárgyainak, hanem csak kérdőjelek, amelyek feladatot állítanak eléink. A fogalmi meghatározás, tehát értelmünk munkája révén jutunk csak tudományos valóságismerethez. A bádeni értékelmélet hívei is az alanyból indulnak ki és úgy látják, hogy a tárgyi világot az alany alakítja ki az örökérvényű normák, az értékek irányítása mellett.

Mindezek az irányok a szellemben hatalmas, sőt azt mondhatnám, jótékony erőt látnak. Erőt, amelynek köszönhetjük gondolkozásunkat és emberhez méltó életünket. Az értékelméleti irány legnagyobb alakjának, Rickert-nek bölcelete szerint a nyilván szellemi 111világból való és a szellem erejével megragadott érték biztosítja az ismeret igazságát. Az ítéletben rejlő szükségképeniség nem valami reális tárgytól való függést fejez ki, hanem úgy jön létre, hogy valamely tartalomhoz egy sajátos, egyénfeletti normákból eredő kellőség alapján hozzáadjuk a valóság formáját és ezzel tesszük azt ismeretünk tárgyává. Éppen így a marburgiak is egy, csak szellemi síkon elképzelhető egyetemes tudatnak tulajdonítják azt az erőt, amely az érzetek szubjektív élménytartalmából objektív értékű ismerettartalmat alkot.

Az eddig előadottakból is láthatjuk, hogy a szellemnek itt tárgyalt filozófusai az alanyra irányítják ugyan figyelmüket és nem a tárgyi világra, sőt ez utóbbit az előbbi függvényének tekintik bizonyos mértékben, mindazonáltal nem éppen az egyént és az egyén szellemi valóságát nézik, hanem valami ezen felül állót ismernek, egyetemes tudatot, vagy egyénfölötti örökérvényű normákat s ezekből, vagy ezek segítségével igyekeznek megmagyarázni a tárgyi valóságot is. Ez az egyetemes tudat, ezek az örökérvényű normák egyaránt érvényesülnek minden gondolkodó ember szellemében, és ez az univerzális érvényesség mintegy összefogja, valamiféle egységbe foglalja a gondolkozó emberiséget. Így azután e szellem-filozófusok felülemelkedve az egyéneken az emberiség összességét helyezik vizsgálódásuk középpontjába.

Sajátos vonásuk még ezeknek a filozófiai irányoknak az, hogy a tárgyi valósághoz való viszonyukat céltudatosan átértékeli. A skolasztikus filozófia a gondolkodást a tárgyi valóság függvényének tekinti. E szerint a gondolat ábrázolja, mintegy leképezi a reális világ tényállásait és a gondolat akkor igaz, ha megegyezik az ábrázolt tényállással: veritas est adaequatio rei et intellectus. Ezzel szemben a fentemlített filozófusok az értelemnek és a dolognak megegyezését elvetik. A marburgiak szerint a gondolkodás nem valamely kívülünk fekvő tárgyhoz való igazodás, hanem teremtő folyamat, amelynek során a fogalmi meghatározás által az érzetektől mint kérdőjelekből magát a gondolat tartalmát is megalkotjuk. Így a bádeniek is, akik ugyancsak azt vallják, hogy az egyénfölötti normák irányítását követve az alany alakítja ki a tárgyi világot is. Értelmünk tehát nem alkalmazkodik a külső világhoz, sőt inkább ő alakítja, saját törvényei szerint formába öltözteti azt is.

A szellem filozófusainak világnézetét a művészetben az expresszionizmus hirdeti. Ez a művészeti hitvallás, szemben az impresszionizmussal és a naturalizmussal, a valóság tárgyi oldala helyett ismét az alanyi oldalra veti a fősúlyt. Nem az anyag, nem a tapasztalható valóság mennél tökéletesebb meglátása és megláttatása a feladat többé, hanem a belsőnek, a lényegnek mennél erőteljesebb kifejezésre juttatása. Itt tehát a művészet két alkotó eleme, a kifejezés és az ábrázolás között ismét az első, a kifejezés nyomul előtérbe. Említettük azonban, hogy a kifejezés vágya minden lelki jelenségnek kísérője. Szinte azt mondhatnók, hogy kifejezés ebben az értelemben a bensőnkben forrongó erők kitörése és éppen ezért nyers, erőszakos, mint a jajkiáltás. Az ábrázolás feladata ennek a nyers megnyilvánulásnak kicsiszolása, művészi formába öltöztetése. Természetes tehát, hogy az [112](#)expresszionizmusban, ahol az ábrázoló tényezőnek szerepe céltudatosan háttérbe szorul, sok erőszakos és nyers vonást találunk. Hiányzik itt a csiszoltság, a kikerekítettség. Ez a művészet irtózik a kellemestől, retteg az édeskés giccstől s ezért szántsándékkal keresi a torzát, a karikatúrát. Sokszor hallhatjuk azt a panaszt, hogy a modern művészet mindig csak torz alakokat vetít elénk, holott a művészet feladata a szép ábrázolása volna. A magyarázatot erre a fent elmondottak adják meg. A modern művészet a lehetőség határán belül egyáltalában nem akar ábrázolni: kifejezést keres. Sokszor erőszakosan ható próbálkozásainak művészi értékét éppen az határozza meg, hogy nagy akarásában sikerül-e a lehetőség határán belül maradnia.

Az expresszionizmus első lendületében a művészet szó szerint vette a filozófusok merész gondolatait és a maga részéről is igyekezett hozzájárulni a valóságról alkotott képünk teljes átalakításához. Az újkantiánus filozófusok követik mesterüket abban, hogy a tér és idő realitását tagadják. Ha a tér és idő szemléleti formák vagy kategóriák, tehát nem a külvilágban, hanem lelkünkben van székhelyük, akkor a külvilágtól valamiképpen el is vonatkoztathatók. Körülbelül ez lehetett az a gondolatmenet, amely a futurizmusra és a kubizmusra vezette a művészetet. Az előbbi irány u. i. az absztrakt változást, a mozgást igyekezett visszaadni, ami végelemzésben az időproblémának megoldását jelenti. Az utóbbi irány pedig a kozmikus statika törvényszerűségeit kereste, tehát a tér művészeti kiemelésére és elénk állítására törekedett.

Az induló expresszionizmusnak ezek a túlzásai ma már a múlt eseményeinek tekinthetők. Megmaradt

azonban ebben a művészeti irányban ma is az alkotó szellem világot teremtő és világot alakító erejébe vetett hit. És ha ennek a stílusnak filozófiai háttérét tekintjük, ezt a hitet meg is érthetjük. Amennyiben igaznak fogadjuk el azt, hogy a tárgyi világ a szellem alkotó munkájának vetülete, könnyen juthatunk arra a meggyőződésre, hogy a világszemléletnek az a módja, ahogyan most látjuk a valóságot, tulajdonképpen a mai kor szellemének beállítottságán alapszik. Más beállítottság másféle alakban mutatná számunkra a világot. Ennek a pszichológizmusnak művészi átérzéséből fakadnak azok a sajátos erőfeszítések, amelyeknek bizonyosságával még ma is találkozunk tárlatainkon, nem egyszer valóban kiváló festők alkotásaiban. Nemrégiben magam is megnéztem egy ilyen kiállítást. Egyetlenegy képről sem találtam el, hogy mit akar vele mondani a festő. Hosszas szemlélődés után jöttem csak rá, hogy ábrázolásában van bizonyos logika, csak hogy az diametrálisan ellenkezik azzal a logikával, amit a mindennapi életben használunk. Ahol égbenyúló hegyeket véltem felfedezni, síkságot kellett volna találnom, amiben színpadot láttam, kitűnt, hogy tavaszi szántóföldet akart ábrázolni. És különös, de el kell ismernem, hogy hangulati értéke mindennek volt, úgyhogy behelyezkedve a művész egyéni térszemléletébe bizonyos fokig élvezni is lehetett ezt a művészetet.

Nos, az egyéni meggyőződésnek ez az erőszakos, de céltudatos keresztülvitele az expresszionizmus egyik legjellemzőbb ismertetője. Kerébe töri azt a szépérzékét, amelyet a századok művészete kifejlesztett bennünk, nem törődik kakofóniával, túlteszi magát a perspektíva 113 törvényein, nem ismer gátlásokat, új világot harsog a fülünkbe, olyat, aminőt maga teremt magának, hogy behelyezhesse érzéseit, és kényszerít arra, hogy meglássuk, meghalljuk, elfogadjuk azt, amit mond.

Mindezek a sajátosságok megérthetők abból, amit a szellemfilozófusok igazságértékéről mondtunk. Ha az igazság elérése érdekében nem kell arra törekednünk, hogy gondolatunk a dolgokkal megegyezzen, nincs is többé igazán értelme annak, hogy bármiféle hasonlóságot keressünk a festett kép és a valóság között. Elég, ha a műnek immanens logikája van, elég, ha megtalálhatjuk benne azt a következetességet, ami az önellentmondás elkerüléséhez szükséges. Azokat a feszültség- és feloldás-érzéseket, amelyek a műélvezésnek kellékei, így is átélhetjük. És ha beérjük ennyivel, művészi gyönyörűségünk teljes lehet.

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy itt most az expresszionizmus legfontosabb ismertető jeleinek megértése érdekében a szélsőségeket mutattam be. Az expresszionizmus kiforrottabb képviselői tartózkodnak ezektől az erőszakos túlzásoktól. Ne felejtjük el, hogy a modern filozófusok ismernek egyénfőlötti normákat, ismernek egyetemes tudatot, amely gondolkozásunknak irányt szab. Az egyetemes érthetőségre való törekvés tehát egyre jobban tért hódít az expresszionizmusban is. És ez az egyetemes érthetőségre való törekvés egyre közelebb hozza az expresszionistákat a tárgyi világ megértéséhez és megbecsüléséhez. Ebben kell keresnünk a gyökerét annak a sajátos objektív, hűvösebb, kevésbé személyes hatásnak, amely megkülönbözteti az expresszionista művészetet a romantikától. És még egyben: a romantika, mint láttuk, az érzelmeket helyezte mindenképp elé, az expresszionizmus viszont az értelemre épít. A nagy önvallomások helyét éppen ezért bizonyos száraz, sokszor kemény és kegyetlen objektivitás foglalja el. Az érzelmeik kiélésének ez a céltudatos kerülése önkénytelenül eszünkbe juttatja az érzelemszichológiának azt a megállapítását, hogy az érzelmeik kiélése – ha még olyan keserűek is – bizonyos gyönyörűséget szerez. A szenvedésben lehet gyönyörködni, ezt a romantika nem egy példával igazolja. Az igazi fájdalom ott kezdődik, ha nem szabad sírnunk.

A szellem problémáival foglalkozó filozófusok másik része, azok, akiket vitalistáknak nevezhetünk, elismeri ugyan a szellem létezését, nem tagadja annak óriási hatalmát és erejét sem, vele szemben azonban mégis az élet pártjára áll. Az élet filozófusai a fogalmi bölcsélet ellen harcolnak. „A fogalmak – szerintük – változhatatlanságot feltételező merev sémák, amelyek a valóságot mechanisztikus, gépszerű ábrázolásban

mutatják. De mi sem torzíja el jobban a valóságot, mint a mechanizmus képe. A valóság élet, előreláthatatlan lehetőségeket rejtegető teremtő erő. Ezt az erőt csak önmagában, a maga eredeti ösztönös mivoltában lehet megtapasztalni. A valóság tudattalan mélyére csak a beélés, az intuíció vezethet.“

Megindítója ennek a filozófiai iránynak Nietzsche volt. Hatalmas lendületet adott neki Bergson. Mindketten hangsúlyozzák az élet jogát a filozófiában is, de nem élezzik ki a szellem és az élet ellentétét. Sőt Bergson szerint maga az élet is szellemi létű lendület, az *élan vital* 114szertesugárzása. Az a filozófus, aki az élet és a szellem ellentétére építette fel rendszerét, Ludwig Klages. Filozófiájának alaptétele, hogy a szellem romboló negatív irányú erő, amely ellenséges indulattal támad az élet ellen és annak megsemmisítésére törekszik. Ezt fejezi ki alapvető könyvének címe is: „Der Geist als Widersacher der Seele“. Szerinte a test és a lélek ugyanazon valóság két pólusa, külső és belső fele. Ezek egymással békés egyetértésben élnek, ha nem avatkoznék kettőjük viszonyába a szellem. A szellem azonban, amelynek megnyilatkozása az akarat, a test és lélek közé ékelődik és minden törekvése arra irányul, hogy ezeket egymástól elválassza, a lelket a maga szolgálatába hajtsa és ezzel elsorvassza az életet. Klages szinte apokaliptikus képet rajzol a szellem hatalmába került s az elkerülhetetlen vég felé rohanó világról. A szellem először az érzéki testet törte le a nagy aszkétikusok elvakult önsanyargatásában. Most a természetet akarja igába hajtani a technika erejével.

Klages munkája idegfeszítően érdekes olvasmány, megérteni azonban nagyon nehéz, sőt még amikor azt hiszi az ember, hogy megértette, akkor sem egészen biztos benne, hogy helyesen értette-e. Ez természetes is, hiszen az az alapgondolata, hogy az ismert és elfogadott fogalmak teljességgel alkalmatlanok a valóság lényegének megismertetésére. A valóság a maga igazi lényegében mint kép jelenik meg az élő előtt, de a képet nem tudjuk elfogulatlanul és előítélet nélkül szemlélni, mert a szellemalkotta fogalmak meggátolnak benne. Nem látunk a valóságból mást, csak azt, amit fogalmaink segítségével fel tudunk fogni. Az elfogulatlan szemlélet már egészen kis gyermekkorunkban megszűnik, s attól kezdve a világra vonatkozó megismerésünk már csak a kialakult fogalmakkal való operáció. A művész van hivatva arra, hogy fogalmi ismeretektől függetlenül lássa a világgépet és erről tájékoztasson bennünket.

Egész szenvedélyes hangon írt filozófiájában Klages az élet jogát hirdeti a szellemmel szemben és szinte apostoli megszállottsággal kiáltja fülünkbe, hogy ki kell szabadítanunk magunkat a szellem béklyóiból és vissza kell térnünk az élethez, ha meg akarunk maradni. Az élet azonban nagy folyamat, amelynek mi csak részei vagyunk. Filozófiája tehát az individuummal szemben a biológiai egységekre, a fajra irányítja a figyelmet.

A vitalisták filozófiája igen erős hatást váltott ki a művészet területén is. A nyomában megindult művészeti nyelvet jellemzi az a hév, amely Klages filozófiájának szenvedélyes lendületében is kifejezésre jut. A vitalista művészek is lendületesek, nagyvonalúak: az egyén sokszor aprólékos és nem egyszer degenerált kis örömeit és bánatait a faj problémái váltják fel náluk. Szinte azt mondhatnók, hogy ez a művészet nagyobb egységekben gondolkodik, mint előzői, olyan egységekben, amelyek mellett az individuum eltölpül. Ez a nagyvonalúság biztosítja lendületét. A fogalmi megismeréssel való szembehelyezkedés és az intuíció hangsúlyozása sejtelmes, mithikus, néha talán nem egészen világos; de mindig ózondús, friss levegővel tölti meg ezt a művészetet. Új, eddigi fogalmakkal ki nem fejezhető igazságokat keres a vitalista filozófia, új meglátásokra, a dolgok legmélyén rejlő összefüggések feltárására és megsejtetésére törekszik a neki 115megfelelő művészet. Innen az újszerű, erőteljes és zamatos kifejezések, az új, eleven ritmusok és a szokatlan hanghatások.

A vitális filozófia ráirányította a figyelmet a biológiai egységre, a fajra. A vitális művészet ennek

megfelelően a faj legtisztább művészi megnyilatkozásához fordul, a nép művészetéhez. A népművészetet és annak jelentőségét a magas és egyetemes művészet szempontjából már a romantika felismerte. Liszt Ferenc korát meghaladó éleslátásával már tudatosan keresi a népzene dallamait és motívumait, hogy velük gazdagítsa, felfrissítse művészetét. Ismerjük tévedését. Sohasem élt a nép között, nem ismerhette annak szemérmesen rejtett dallamait s ezért a cigányzenét tekintette a nép muzsikájának. Azóta Kodály és Bartók tervszerű munkával felkutatták az igazi magyar dalt és hatalmas anyagot gyűjtöttek össze annak kincseiből. De nemcsak gyűjtötték, hanem fel is dolgozták, belevitték az egyetemes művészetbe s ezzel kialakították a sajátosan magyar zenei stílust, amely diadalmas előretöréssel az európai zeneművészet első sorába küzdött fel magát. Ugyanezt a tervszerű munkát megfigyelhetjük íróinknál, sőt egyre erőteljesebben képzőművészeinknél is. És ez a törekvés nemcsak a magyar művészek sajátossága. Megtalálható többé-kevésbé minden európai nemzet művészetében. Mindenütt vannak a tősgyökeres népi elemekre támaszkodó művészeti iránynak lelkes apostolai, akik ellenvetést nem tűrő céltudatossággal dolgoznak egy új, a földhöz jobban hozzánőtt művészet kialakításán.

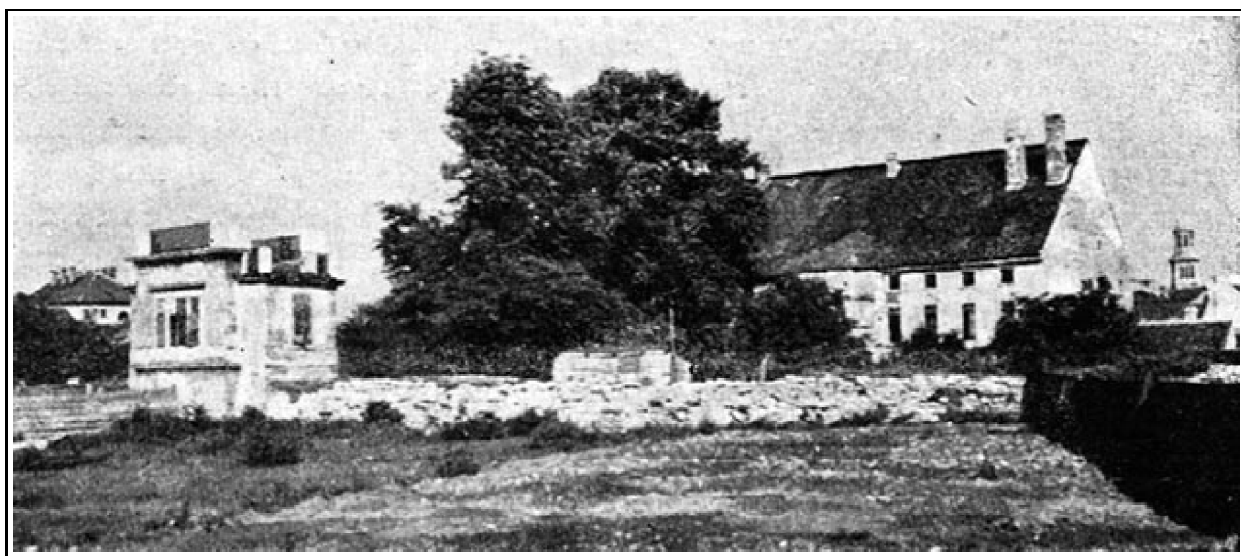
A modern filozófiának és a modern művészetnek gazdag és szép jövőt ígérő eredményei vannak. De azért ne ringassuk magunkat kritikanélküli optimizmusba! Az a szellemfilozófia, amely csak ismeretelméleti kérdésekkel foglalkozik, mint a marburgi iskola, vagy csak értékelméletéről akar tudni, mint a bádeniek, de számúzi a metafizikát, nem ad magyarázatot az egyetemes tudat, az örökérvényű, személyen túli normák eredete és mibenléte felől, csak félmunkát végez. Az a vitalizmus, amely elkeseredett erővel küzd a szellem ellen a szellem fegyverével, amely rombolással vádolja az akaratot, de a mellett az új világnak érdekében önmaga is azon dolgozik, hogy lerombolja mindazt, amit az európai szellem kétezer éven át épített, nem jár egészen helyes utakon. Az az expresszionizmus, amely erőnek erejével új látásmódot akar ránk erőszakolni, az a népies művészet, amely nem érdeklődik az évezredek európai művészet egyetemesebb problémái és eredményei iránt, nem tud maradék nélkül kielégíteni. A modernség nem jelenti minden tradíció sutbadobását, az építő munka nem merülhet ki abban, hogy mindig újabb és újabb alapokat akarjunk lerakni. Az európai filozófiának megvannak a maga évezredek eredményei, amelyeket az európai szellem nem tagadhat meg a nélkül, hogy önmagát is meg ne tagadná. Művészetünknek megvannak a maga régen és biztosan lefektetett alapjai, amelyeket nem szabad megbontanunk, mert összedől velük együtt művészetünk egész építménye.

Az európai filozófia és az európai művészet alapjait a kereszténység vetette meg. Kereszténység nélkül, a keresztény vallás tagadásával az európai szellem nem termelhet igazán maradandó művészetet és filozófiát. Ezt az igazságot felismerte a keresztény szellem 1160-re, az Egyház. Az újkor egyik legnagyobb pápája, XIII. Leó 1879-ben kibocsátott egy körlevelet, amely kezdő szavairól Aeterni Patris néven ismeretes. Ebben újabb alkotó munkára indította a keresztény filozófiát, egyre jobban hódító erőt adott az új skolasztikus mozgalomnak. Ettől kezdve a keresztény szellemtől átitatott mély tudású filozófusok egyre nagyobb számban dolgoznak, hogy a modern filozófia eredményeit beleolvassák a philosophia perennisbe, kiegészítsék ennek mélyen belénk gyökerezett igazságaival s ezzel útját egyengessék az egész valóságra kielégítő magyarázatot adó bölcsesletnek.

Az újskolasztikus mozgalomnak megvan a visszhangja művészetünkben is. A nagy katolikus írók, az egyházi zene mesterei és a kereszténység szellemétől áthatott képzőművészek egyre nagyobb számmal és egyre mélyebb meggyőződéssel hirdetik, hogy a kereszténység nem évült el, új erővel tör régi célja felé, hogy meghozza a szeretetet és a békét a mindig nyugtalan, mindig tévelygő, de mindig megtérő európai embernek.

Az újskolasztika és az új keresztény művészet eredményeire itt nem akarok most hivatkozni. Messze

vezetne ezeknek felsorolása és még messzebb annak kimutatása, hogy miben és mennyiben érzeteti hatását ez a hatalmas méretű mozgalom minden téren. Csak a célkitűzésére akarom felhívni a figyelmet. A cél a szintézis, a szerteágazó filozófiai irányok és művészi elgondolások eredményeinek összefoglalása és egy nevezőre hozatala. Ha megfigyeltük a stílusok és filozófiai irányok történetéről elmondottakat, észre kellett vennünk, hogy az igazán nagy filozófiai rendszerek, az átfogó művészeti stílusok nem a nagy felfedezések korában alakultak ki, hanem akkor, amikor azoknak eredményét sikerült összefoglalni. Így lett igazán nagygyá a gótika és a barokk. Csak így lehet nagygyá a modern filozófia és a modern művészet is. Meg kell találnia a nagy összefogó és rendszerező eszmét, amely a keresztény Európában nem lehet más, mint a keresztény Isten. Ha eljutott ehhez a szintézishez, akkor valóban nagygyá lesz és nagyságával hirdetni fogja a mindig modern világnézetnek, a kereszténységnek örökifjú erejét.

Az egykori Rupprecht-féle cukorfinomító Sopronban.

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. (Második közlemény.)

117 Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. (Második közlemény.)

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. (Második közlemény.) / VII. FEJEZET. Egységes tanulmányi rendszerek és a nemzeti szellem.

VII. FEJEZET.

Egységes tanulmányi rendszerek és a nemzeti szellem.

Az 1777-es esztendővel lezárul az a hatalmas korszak, amelyben a nevelés ügye egyedül a katolikus egyház, majd a katolikus és a protestáns egyházak irányítása alatt állott, amikor sem állami, sem más külső hatalom nem befolyásolta őket abban, hogy oktatási rendszerüknek milyen szellemet, milyen szervezetet és tananyagot írnak elő. Az új korszakban a közoktatás teljes terjedelmében az állam feladata lesz, ez szabja meg az iskolák szellemét, szervezetét és művelődési anyagát. A felekezetek iskolái is alá vannak vetve az egységes állami tantervek és szervezeti szabályok rendelkezéseinek. Amott egyházpolitikai kérdés volt az iskoláztatás, itt az állami kultúrpolitika feladatai közé tartozik. Voltak ugyan már 1777 előtt is kísérletek, intézkedések, amelyek befolyást, felügyeleti jogot akartak biztosítani az államhatalomnak, de ezek a valóságban alig jelentettek valamit az iskolák életében.

„Die Schule ist und bleibt ein Politicum“ – feleli Mária Terézia Migazzi bíborosnak 1770-ben, amikor óvást emel az egyházi iskolák felügyelete ellen.⁷⁹⁽¹⁾ A királynő határozott, tömör válasza annyit jelent, hogy ezután az állam, az uralkodó nemcsak jogának, hanem szinte kötelességének tartja az oktatásügy vezetését.

Az 1777-ben kiadott Ratio Educationis, „a magyar közoktatásügy első állami kódexe“,⁸⁰⁽²⁾ szintén a politicum szülötte. Az egységes birodalom gondolata az a kútforrás, melyből az általános művelődésre, közoktatásra, középiskolákra vonatkozó intézkedések, rendeletek és rendszerek fakadnak. „A felvilágosodott abszolútizmus államelméletéből folyó kultúrpolitika a legtávolabb áll az önzetlen művelődés eszményétől. Ideálja a hasznos és engedelmes állampolgár.“⁸¹⁽³⁾ Az abszolútizmus politikájának legfőbb célja a Habsburg-monarchia megerősítése, a minél szilárdabb egység biztosítása, ennek szolgálatában áll minden törvény, rendelet, újítás, természetes tehát, hogy az iskolának is ezt a célt kell előmozdítania. Az egységes birodalomnak hasznos polgárokat neveljen az iskola: ez az utilitarisztikus szellem hatja át a Ratio Educationist is, ez a hasznossági elv alkotja meg a különféle iskolatípusokat, ez válogatja ki a művelődés anyagát, ez hordja össze az iskolába a kor enciklopédikus irányának megfelelő rengeteg tantárgyat.

A nemzeti szellem érvényesülése csak kegyes óhaj, írott malaszt maradt a Ratióban, hiába írja Ürményi: „E rendszer kizáróan a magyar 118örökös tartománybeli alattvalóknak nemzeti műveltségét (National-Bildung) tartja végső célnak mind a tudományok, mind a jó erkölcsök szempontjából, tehát mindenkor ügyelni kell a nemzet sajátosságaira, az ismeretek szempontjából való szükségleteire, a magyar örökös tartományok sajátos alkotmányára, s mindent ennek megfelelő elvek szerint kell berendezni.“⁸²⁽⁴⁾ A valóságban azonban nem találjuk sem a nemzeti szellemet, sem a sajátos vonásokat. Van ugyan nemzeti földrajz és nemzeti történelem a tananyagban s lehet, hogy ezt a két tárgyat valóban a nemzeti génusz szolgájának szánták a szerkesztők. „A hivatalos szöveg azonban a nemzeti történelem tanításának szükségességét nem a nemzeti, hazafias érzület ápolásával indokolja, hanem azzal, hogy a történelem tanulmányozása a közérdek szempontjából rendkívül hasznos.“⁸³⁽⁵⁾ Az utilitarisztikus elv itt is érvényesül. A magyar nyelvről megéppenséggel tudomást sem vesz a Ratio. A magyar nyelv csak olyan fontos és úgy kezeli, mint a többi hazai anyanyelvet: a horvátot, tót, szerbet vagy román. „Az első magyar közoktatási kódex ebből a szempontból valóban nem magyar, hanem csak magyarországi. A magyar nyelv nemzeti jelentőségének tudata ugyanis merőben hiányzik belőle. Mindenekelőtt a holt latin nyelv hagyományos bilincseiben görnyed s amennyiben mégis egy élő nyelv művelődésbeli fontosságát hangoztatja, ez az élő nyelv sem a magyar, hanem a német.“⁸⁴⁽⁶⁾

Az 1806-iki új Ratio „az első Ratióval szemben a nemzeti nyelvnek, melyet ez teljesen mellőzött, némi

szerepet juttat. Ez a szerep azonban a valóságban egészen jelentéktelen, a tanítás gyakorlatában alig észrevehető. Inkább csak az országban uralkodó faj presztízsvágyát van hivatva külsőszerűen kielégíteni, semmint a lényegbe vágni.“⁸⁵⁽⁷⁾ Az egész tervezet célja, szelleme, művelődési eszménye lényegében ugyanaz, mint az első Ratióé volt. A szabadságharc leverése után a Magyarországra kényszerített Thun-féle Entwurftól meg igazán nem várhatta egy „rebellis“ ország, hogy sajátos nemzeti művelődését mozdítsa elő, nemzeti öntudatát erősítse és ápolja. Minden állami közoktatási rendszer németesíteni akart.

Az állami tanulmányi rendszerekkel szinte párhuzamosan készülnek a protestánsok iskolái számára is a különféle tantervek, tervezetek. Autonómiájuk lehetővé teszi számukra, hogy nagy vonalakban az állami rendelkezéseket tartva szem előtt mégis saját hatáskörükben intézhessék iskolaügyüket. Élnek is a szabadsággal és megalkotják azokat a tanterveket, amelyeknek egységet kellett volna teremteniök a protestáns iskoláztatásban, megszüntetni a régen panaszolt állapotot: az oktatás individuális szerkezetét, ezeknek az általános érvényű tanterveknek kellett volna gátat vetniök annak a folyton váltakozó tanterv-áradatnak, amelynek éppen az önkormányzat volt a szülőanyja.

1807-ben lát napvilágot a reformátusok első egységes tervezete, az álmosdi Ratio Institutionis. Mindjárt az elején ezt olvashatjuk. ¹¹⁹„Nekünk valóban nem valami eltanult és idegen, hanem hazai s mintegy a magunk földjén született oktatási szervezetre van szükségünk, hacsak nem akarunk a nemzet szellemén erőszakot elkövetni.“⁸⁶⁽⁸⁾ A nagyszerű alaptétel után csodálkozva kell megállapítani, hogy az álmosdi Ratio még annyit sem nyújt magyarság szempontjából, mint az állami. A magyar nyelv nem önálló tárgy, a tanítás nyelve marad a latin, a nemzeti történelem kevesebb időt kap, a magyar alkotmány ismertetése elmarad, magyar irodalom tanításáról szó sincs. Hasonló mostoha szerepre kárhozzátja a nemzeti szellemet az evangélikusok egységes terve: Schedius Lajos „Systemája“, melyet 1809-ben fogad el az egyetemes gyűlés. Magyar tannyelvről itt sincs szó, „az országos törvények ellenére csak rendkívüli, nem kötelező tárgy“.⁸⁷⁽⁹⁾ Történelemben, földrajzban még annyit sem ír elő, mint amennyit az állami Ratio. Haladást jelent az evangélikusok 1842-ben kiadott zayugróci tanterve; ebben már magyar tanítási nyelvet írnak elő. Ezek a tantervek adják a gerincet a sok változtatáshoz, javításhoz, átdolgozáshoz a 19. század első felében; lényeges eltérés vagy haladás nincs.“ 1806 táján egyszerre három alapvető tanulmányi tervezet lát napvilágot: a katolikus állami Ratio, a reformátusok álmosdi Ratiója és az evangélikusk Schedius-féle Systemája.“⁸⁸⁽¹⁰⁾ Mindezekkel a magyar nyelv ügye nem sokat nyert, jóformán megmaradt száz évvel azelőtti állapotában: a kiegészítő nyelv másodrendű helyzetében, nélküle pedig a nemzeti szellem sem vonulhatott be az iskolába. Ha sok iskola falai között mégis találkozunk vele. ez nem a rendszerek érdeme, hanem egy-egy kiváló, korát megelőző, hazafias gondolkodású tanár lelkes munkájának az eredménye.

„Azonban amikor 1806 táján az új rendszereket megfogalmazzák, már akkor szeges ellentétben állanak ezek a magyarság lelke mélyén megmozdult s mind nagyobb erőre kapó nemzeti művelődés eszményével.“⁸⁹⁽¹¹⁾ A nemzeti öntudat ébredez, követeli érvényesülését, keresi a kifejezés formáit és eszközeit, követeli a magyar nyelv uralmát közéletben és iskolában egyaránt. A nemzet legjobbjai: Bessenyei, Kármán, Csokonai, gr. Teleki László, Kazinczy, Kiss János, Fáy, Kölcsey mind-mind ajánlják, sürgetik, propagálják a nagy elhatározást: lerázni a deák nyelv nyügét és a magyar nyelvet az őt megillető jogaiba helyezve megindulni a nemzeti művelődés útján! Az 1790-es országgyűlés óta megmozdul az egész magyar közélet is, szinte minden későbbi országgyűlés követeli a magyar nyelv jogait, a nemzeti szellemet, síkra szállnak érte a vármegyék, városok sorjában. De a nemzeti lélek vágyai, törekvései csak lassan, harcolva juthatnak a célba, mert hatalmas erők állják útját, késleltetik.

Egyik oldalon áll a birodalmi gondolat szolgálatában álló iskola, a maga jövőbenező, németesítő törekvéseivel, továbbá a protestánsok tanulmányi rendszerei, melyek nem tudnak elszakadni a

hagyománytól: a latin nyelv uralmától. A másik oldalt a nemzet legkiválóbb elméi képviselik, mondhatni az egész magyar közvélemény; követelésük [120](#) az általános magyar nyelvhasználat, nemzeti kultúrpolitika. A két oldal küzdelme adja meg a 19. század első felében az iskolatörténet jellemző vonását.

A küzdelem eldőltnek látszik akkor, amikor az 1844-iki II. törvénycikk kimondja, hogy az iskoláztatás nyelve a magyar. A törvény alig válhat valósággá: a szabadságharc küzdelmei és az elnyomatás évei útjába állanak.

Sopron megye, a város és iskolái példászerűen állják meg helyüket a magyar nyelv uralmáért folytatott országos küzdelemben.

Az 1825-iki pozsonyi országgyűlésen a megye követe: Felsőbüki Nagy Pál felszólal s megemlékezik a magyar nyelv elhanyagoltságáról. Vádolja a városokat, a városi polgárságot, de kitér a főurakra is s éppen a sopron megyei Esterházyaknak veti szemükre, hogy több ezer alkalmazottjuk közül alig tud valaki magyarul. A szintén sopronmegyei ifjú földesúr: gróf Széchenyi István megszakítja a beszédet s feleletképpen felajánlja a Tudományos Akadémia alapítására egy évi jövedelmét. A megye 1829-ben intézkedik arról, hogy a német és horvát falvak csak olyan tanítókat alkalmazhatnak, akik magyarul is tudnak. A magyar nyelvben elért eredményről a húsvét táján tartott nyilvános vizsgákon számoltak be a tanulók, a megye részéről a főbíró vagy a járási esküdt vett részt az examenen s a szorgalmasabb tanulóknak jutalmat osztottak ki. A megye felkéri a katolikus püspököt és az evangélikus szuperintendenst, hogy a vallásoktatást magyar nyelven végeztessék tanítóikkal. Magyar istentiszteleteket kíván és elvárja, hogy – ha az alsó papság nem is – az esperesség fizessen elő magyar folyóiratokra. Minden községi bíró tanuljon meg magyarul, mert 1831-től kezdve a vármegye magyarul szerkeszti hivatalos iratait s csak magyarnyelvű beadványokat fogad el. A céhekben csak magyarul tudó inast lehet felszabadítani. A magyaros ruhával kapcsolatban is van kérés: „Mivel a magyar öltözetet más idegen nemzetek is a katonaságnál majmolják és nem szégyenlik vitézségről világszerte ismeretes magyar katonaságnak öltözetét viselni, a nemes városi tanácsok kebeleikben lévő polgári katonaságot arra bírni igyekezzenek, hogy az eddig viselni szokott német köntös helyett magyar köntöst viseljenek és legalább magyar gyalog katonaság öltöztetéséhez alkalmaztassák magukat.”⁹⁰⁽¹²⁾ Sopron városa elfogadta ezeket a kívánalmakat és javaslatokat, megjegyezve, hogy jó néhány pontra vonatkozólag már korábban megtörtént az intézkedés, p. o. a magyar feliratok esetében; most azután továbbmenően úgy határoztak, hogy a magyar szöveg megelőzi a németet. A polgári katonaság ruháját is átszabják magyarra. Ebben az évben már a tanácsjegyzőkönyvben is magyarul írják be a magyarnyelvű beadványok tartalmát és a hozott határozatot.⁹¹⁽¹³⁾

Ebben a magyarosodó környezetben Sopron iskolái is a nemzeti szellem hajlékai lettek, ellenálltak a németesítő törekvéseknek. A katolikus gimnáziumnak nehezebb a helyzete az állami beavatkozás korában; az állami törvények, tanügyi rendelkezések kötelező ereje [121](#) alól nem tud kibújni, be kell vezetnie az állami Ratiók szervezetre, tannyelvre és tananyagra vonatkozó utasításait. A szellemet azonban nem lehet kényszeríteni, az idegen külszín alatt lopva, csöndben tovább él a tradicionális nemzeti szellem, ezt a bencés tanárok hosszú sora töretlenül menti át a nehéz évtizedeken. Az evangélikus gimnázium helyzete annyiban könnyebb, hogy az autonómiára való hivatkozással legalább ellenállást fejthet ki, kompromisszumos megoldást csikarhat ki. A kísértések, a támadások idején tanárok, tanítványok, ifjúsági egyesületek hűségben kitartanak az iskola ősi magyar szelleme mellett. Öröndetes jelenség, hogy a város evangélikus polgársága is – melynek kifejezője a konvent, mint iskolai felettes hatóság – a magyar nyelv és nemzeti szellem védelmére kel, s teljes odaadással küzd, hogy iskolája magyar maradjon. Az iskola kérdése már társadalmi ügy lett!

Sopron iskolatörténetének legmozgalmasabb korszaka következik: küzdelem a magyar nyelvért és nemzeti szellemért, s az iskolák diadalmasan állják ki a próbát.

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. (Második közlemény.) / VIII. FEJEZET. A katolikus gimnázium 1777–1867-ig.

VIII. FEJEZET.

A katolikus gimnázium 1777–1867-ig.

Sopronban a Ratio Educationis idején két gimnázium működik: a katolikus és az evangélikus.

A katolikus gimnázium a jezsuita iskolának az utóda, mert amikor XIV. Kelemen pápa 1773. július 21-én kiadott brevójével feloszlatta a rendet, a rövid ideig még tovább tanító jezsuiták mellett világi papok vették át az intézetet. 1776-ban Domonkos-rendi szerzetesek vonulnak be az iskolába és tanítanak 26 éven át,⁹²⁽¹⁴⁾ amikor a bencések váltják fel őket, akik aztán meg is maradnak véglegesen és máig is tanítanak Sopronban.

Természetes, hogy a katolikus gimnáziumra mindenkor szigorúan kötelezők voltak az állami tanügyi rendelkezések, ezeket nem utasíthatták vissza, hiszen nem volt olyan törvény, amely autonómiát biztosított volna számukra, mint a protestánsoknak. Az állami rendelkezések szabták meg az iskola szervezetét, tananyagát, de a szellemet nem erőszakolhatták a szerzetesekre; domonkosok, bencések mindvégig erős nemzeti szellemben vezették intézetüket.

A domonkos atyák már 1792-ben bevezetik a magyar nyelv tanítását az 1791: XVI. és az 1792. VII. tc. rendelkezéseinek megfelelően. Első tanára világi férfiú volt: Óváry Xav. Ferenc,⁹³⁽¹⁵⁾ aki 1797-ben egy városi számadásban már mint igazgató szerepel, s ebben a vezető állásban magyarosító tevékenysége csak fokozódhatott. Később megvált a tanári pályától és ügyvéd lett. 1798-tól egyre szaporodik a világi tanárok száma, s mikor a bencések átveszik az intézetet, már csak egy domonkos volt a tanári karban. Világiak voltak: Czinke ¹²²Ferenc, Buday Fábrián, Répássy Jakab, Csintalan József.⁹⁴⁽¹⁶⁾ A katolikus iskolában működött még Pállya István nyugalmazott piarista, sok nagyszerű diákszínarab szerzője.⁹⁵⁽¹⁷⁾

Figyelemre méltó egyéniség a világi tanárok között Czinke Ferenc, aki Szabolcs megyéből került Sopronba és magát „tiszaháti magyar“-nak nevezte. Közepes tehetségű, de igen lelkes tanár, latin- meg magyar nyelvű ódákat írt a legkülönbébb alkalmakra; magyar versben köszöntötte Haller grófnét, mert kinyomatta a plébános egyik beszédét, magyar versben siratta el a Széchenyiek egyik soproni rokonát. Megénekelte hosszú versben a szombathelyi – előző állomáshelye – új püspöki templomot és különösen lelkesedik benne a soproni Dorfmeisterért, aki a freskókat festette. „Ah, megnevezem. Sopron termette s Németből magyarrá teremtem én: Falumester, éljen!“⁹⁶⁽¹⁸⁾ Megverselte Dorfmeister hegyfalusi képeit is, olyanformán, hogy a festő német nyelvű leírását magyar hexameterekbe szedte. Azonkívül, hogy a katolikus gimnáziumban istápolta a magyar szellemet, a magyar összefogásnak is korai képviselője volt, mert kapcsolatot keresett az evangélikus iskola felé. Az evangélikus líceumban megalakult Magyar Társaságnak küldözgette verseit, ott szívesen is fogadták őket, sőt a „Tündérkép a soproni Magyar Társaság érdeméről“ címűt maga a tanárelnök olvasta fel 1800-ban, és arra is érdemesnek tartották, hogy felvegyék „Próbamunkák“ című kötetükbe. Sopronból Budára került tanárnak, Révai Miklós halála után ennek elárvult katedráját foglalta el az egyetemen. Gyenge verselő, de erős magyar volt. Döbrentei Gábor, az Akadémia későbbi titkára,

„tiszteletreméltó hazafiságúnak“ mondja.⁹⁷⁽¹⁹⁾

1802. november 1-én kezdik meg a tanítást a bencések az akkor még érvényben levő Ratio Educationis tananyagával, öt osztályban.⁹⁸⁽²⁰⁾ A hatodik osztály csak 1806-ban nyílik meg a Nova Ratio rendelkezése szerint, nyolcosztályú gimnáziummá 1850-ben alakul az Entwurf alapján. Az 1844-től magyarnyelvű gimnáziumra 1850-ben kényszeríti rá az állam a német tannyelvet. A sok betelepített német hivatalnok gyermekeinek iskolát kellett adni, s hivatkozott az állami hatóság a nemzetiségi megoszlásra is, így hát a bencések nem térhettek ki a német tannyelv bevezetése elől. „A tanítás, a tanácskozások jegyzőkönyve, ügyrend ettől kezdve 1862-ig német. Kiss Vencel, a soproni gimnáziumnak 1825–33-ig tanára, 1833–50-ig érdemes igazgatója, az új szellemmel megbarátkozni nem tudott, 1850. március havában megvált az intézettől, ahol 25 évet töltött és átadta helyét az új igazgatónak, Schmidt Szörénynek.“⁹⁹⁽²¹⁾ Az intézet tehát tíz esztendőn át német nyelven tanít, de szellemében megmarad magyarnak, amint a fennmaradt értesítők elárulják. Német külszín alatt magyar lélek dolgozott **123** az iskola falai között, és többet nyújtott, mint amennyit a heti két óra magyar nyelv adhatott.

Érdekes és tanulságos keresztmetszetet kapunk az iskoláról 1867-ig a fennmaradt értesítőkből.¹⁰⁰⁽²²⁾ A katolikus gimnázium évenként nyomtatott értesítőt adott ki, vékony kis füzetkét, melyben a tanulók névsorát és előmenetelét közölte. A domonkosok idejéből egy példány maradt: „Classificatio studiosae juventutis in regio gymnasio Soproniensi. Anno MDCCXCVII.“ A mindössze nyolclapos füzet felsorolja osztályok szerint az eminens, első-, másod- és harmadrendű tanulókat, a hetedik lapon pedig „Ex studio linguae patriae in classe incipientium“ s külön cím alatt „in classe proficientium“ címen azok nevét közli, akik magyarul tanultak. Ezek mind német és horvát ifjak voltak. A helyi viszonyoknak megfelelően itt is megvolt a kétnyelvűség. Minden diáknak meg kellett tanulnia magyarul, erre szolgáltak a külön magyar stúdiumok kezdő és haladó fokozattal.

Az évi értesítők kiadását a bencések is folytatják „Juventus regii majoris gymnasii Soproniensis ord. s. Bened. in classes redacta stb.“ címen. Megtartották a régi beosztást, a magyar nyelvet tehát ők is tanították külön tárgyként azoknak a tanulóknak, akik még nem tudtak magyarul. Az 1827-es értesítőben már két tantárgy érdemjegyét is kiírják a tanulók neve után: a hittanét és a magyar nyelvét. A magyar nevű tanulók neve után csak hittanból van kalkulus, tehát még mindig csak az idegenajkúak kedvéért tanítják a magyart. Az 1829-es értesítőben azonban már minden tanuló kap osztályzatot a magyar nyelvből, akár német, akár horvát, akár magyar; ekkor már általánosan kötelező tantárgy.

1837-ben az értesítő címlapjának belső oldalán egy latin és egy magyar jelmondatot találunk. A magyar:

„... *Oh százszor boldog az ember!*
A ki egész lelkét a tudománynak adá.“

Ungvárnémeti Tóth László.

Az 1842-es értesítőben ismét:

„*Erény s dicsőség ösztöne sürgeti*
A lelkes ifjut megközelíteni
A czélt; míg a lelketlenebbet
Visszariasztja galád hanyagság.“

Latin citátumok előfordulnak gyakrabban később is, de német idézet egyszer sem! Kicsi, jelentéktelen adat talán, de mégis a mellett látszik tanúskodni, hogy a bencés tanítás szelleme inkább magyar volt, mint német.

1844-ben jelenik meg először magyar nyelven az értesítő „Szorgalomszerinti osztályzata a soproni királyi tanodában pannonhegyi benedekiek által oktatott ifjúságnak...stb.“ címen.

1850–51-ben már németnyelvű az értesítő, ebben találunk először részletes tájékoztatást arról, hogy mit tanítottak magyarból. Kimutatást közöl a tantárgyakról és az anyagról „Lectionsplan des Benediktiner 124 Obergymnasiums zu Oedenburg des Schuljahr 1850–51.“ címen. A magyar nyelv anyaga:

Classe.	Stunden.	Ungarische Sprache.
I.	2	Formenlehre des Nomen.
II.	2	Wie Klasse 1.
III.	2	Ganze Formenlehre.
IV.	2	Wie Klasse III.
Classe.	Stunden.	Ungarische Sprache.
V.	2	Formenlehre und Aufsätze.
VI.	2	Wie Klasse V.
VII.	2	Die Geschichte der Ungarischen Literatur. Aufsätze.
VIII.	2	Wie VII. Klasse.

A tantárgyak közé fel van véve az egyetemes történelem és egyetemes földrajz; magyar vonatkozás csak két osztályban található, a IV.-ben „Populäre Vaterlandskunde“ és a VIII.-ban „Statistik der Österreichischen Monarchie“.

Az 1851–52-es értesítő adatai szerint az ifjúság nemzetiségi megoszlása (nach der Nationalität) a következő: magyar 87, német 28, szláv 9. Ez a magyar többség megmarad egészen 1856-ig, itt fordul meg első alkalommal az arány a németajkúak javára: német 95, magyar 38 és horvát 14. Ha Sopron nemzetiségi megoszlása csakugyan olyan lett volna 1850-ben, mint azt a népszámlálás adata mutatta, akkor az iskola tanulói között is állandóan többségben kellett volna lenniök a németajkúaknak, márpedig az értesítők bizonyossága szerint nem ez volt a helyzet. Az értesítők sorozatos adatai megcáfolják a népszámlálási eredményt és nyilvánvalóvá teszik, hogy a német tannyelv bevezetése 1850-ben indokolatlan erőszak volt.

Ugyanennek az értesítőnek tantárgybeosztása szerint a magyar nyelvet most is heti két órában tanítják. Az alsó négy osztályban marad a nyelvtan Ramershoffer könyve alapján, változás csak a négy felső osztályban

van:

V. Lesen und Vortragen von memorirten Gedichten und prosaischen Aufsätzen. Aufsätze. Alle 14 Tage ein Pensum.

VI. Lesen und Vortragen von memorirten Gedichten und prosaischen Aufsätzen. Schriftliche Aufsätze. Alle 14 Tage ein Pensum.

VII. Literaturgeschichte. Lectüre der Ungarischen Klassiker. Uebersetzung ins Ungarische nach Toldy und Remele.

VIII. Literaturgeschichte. Lectüre der Ungarischen Klassiker. Uebersetzung ins Ungarische nach Toldy und Remele.

Az irodalomtörténetet Toldy könyvéből tanulták, az V. és VI. osztályokban Vagács Caesarnak, az intézet tanárának olvasókönyvét használták. A tankönyvek időnként kicserélődnek, a tananyagban azonban alig van változás.

Az 1853–54-es értesítő adatai szerint az ifjúsági könyvtárban 385 kötet áll a tanulók rendelkezésére, „grösstentheils ungarische Werke enthaltend“. Adományokból minden évben szaporodik az ifjúsági könyvtár, de sajnos, több német, mint magyar könyvvel.

Az 1854–55-ös értesítő tanulmányt közöl ezen a címen: „Beitrag [125](#) zur Culturgeschichte der Ungarn unter den Árpáden.“ 1857-ben ilyen értekezést találunk: „Ueber den wohlthätigen Einfluss der römischen Päpste auf die Zustände Ungarns.“ Német tárgyú dolgozatot egyszer sem találunk. Az elnyomatás, németesítés idején apróbb-nagyobb jelekben megmutatkozik a tanárok, az iskola nemzeti szelleme.

1861-től kezdve ismét magyar nyelvű értesítők jelennek meg, de számunkra semmi újat sem mondanak. 1861-ben lesz az iskola magyar tannyelvű, csak az első osztályban marad meg a német, mint kiegészítő, mert az elemiek olyan tanulókat bocsátanak ki, akik közül legtöbb nem beszél magyarul. [101\(23\)](#)

Az országgyűlés csak 1844-ben rendeli el, hogy az iskolák tanítási nyelve a magyar, de a pozsonyi Hírnök már 1843-ban ezt jelenti a soproni bencés gimnáziumról: „Több tanulmányi tárgyak magyar nyelven adattak elő.“ Ugyancsak a Hírnök tudósításaiból értesülünk, hogy a templomban magyar ének kíséri a szentmisét, s az évszázó ünnepélyek szinte a magyar költészet ünnepei voltak. Ilyenkor nagyszámú közönség gyűlt össze, a szavalók Czuczor, Vörösmarty, Kisfaludy, Berzsenyi és Bajza verseit szavalták, dobszó és trombitaharsogás mellett vették át a kiváló tanulók jutalmaikat. [102\(24\)](#) Herceg Esterházy Pál még 1736-ban tett alapítványt, melynek kamataiból minden évben hét kiváló tanuló részesült könyvjutalomban. [103\(25\)](#)

Ahol csak lehetett, az éneket is a hazafias nevelés szolgálatába állították a bencések. Már láttuk, hogy templomukban magyar ének dicsérte az Urat, lelkes énektanárunk, Kurzweil Ferenc (1850–65) már Huber Károly és Mátray Gábor magyar dalait tanította. [104\(26\)](#) Schmidt Szörény bencés tanár a bencés templom közönsége számára 1853-ban magyar énekeskönyvet adott ki: „Szent énekek a soproni szent Benedek-rendi egyház ájtatos közönségének épülésére.“ Az 1859–60-as iskolai évet a Szózat eléneklésével fejezik be, a következő év záróünnepélyen a Himnuszt éneklék. [105\(27\)](#)

A diákélet színesedik, mozgalmait hazafias szellem fűti. 1819-ben a jezsuita hagyomány nyomán színdarabokat adnak elő s három nyelven játszanak. Magyarul adják elő „Salamon megfogatása“-t, latinul Plautus egyik darabját és a „David praesidens“ c. játékot, németül pedig Kotzebue „Das Haus auf der

Strasse“ c. vígjátékát.¹⁰⁶⁽²⁸⁾ 1848-ban a bencés gimnázium diákjai is résztvesznek a polgárországban, később magyar ifjúsági lapot indítanak. Az ötvenes évek diákéletéről és mozgalmairól Rákosi Jenő közöl adatokat, leírást.

Rákosi Jenő az 1855–56-iki tanévben kerül a soproni bencés gimnáziumba, mint harmadikos kisdíák. „Emlékezések“ című munkájában így ír soproni éveiről: „Már a következő évben mint negyedik osztályú tanuló már otthon voltam s ekkor ébredtek irodalmi ambícióim.¹²⁶ Először is önképzőkört csináltunk és lapot adtunk ki, természetesen német nyelven, mert akkor még a teljes németiség sötétsége borult ránk. Az ötödik osztályban már magyar önképzőkörünk volt és magyar ujságunk: Korány. Önképzőkörünket Hérics Nep. János vezette. Tanáraink eleintén inkább csak túrték mozgolódásainkat, de voltak, akik komolyabban érdeklődtek irántunk. Így Hollósy Jusztinián és Lóskay Jeromos pályadíjakat tűztek ki, melyekből én kettőt nyertem el egy-egy novellával: Kisfaludy Sándor összes műveit és Csokonai Vitéz Mihály válogatott munkáit, amaz hat, ez két kötet. Utolsó soproni esztendőmben (1859) már magyar ruhában jártunk és tanáraink eltúrték, hogy nagytaréjú csörömpölő sarkantyúval álljunk ki a táblához egy-egy formula levezetésére.“¹⁰⁷⁽²⁹⁾ 1859-ben az elnyomás enyhülni kezdett, az olasz háború engedékenyebbé tette Ausztriát. Rákosi mint budapesti egyetemi hallgató 1864-ben így ír a soproni diákhangulatról és diákéletéről: „Az 1859. év az ébredés éve volt Magyarországra nézve. Mindenki politizál, aki nem is értett hozzá, s erélyes viták, pártképzések, jóslatok (avatatlan jósök teljes biztossággal declamálva) mindenki figyelmét felhívták, s aki sohasem törődött a közüggyel, most feszülten várta a történéseket. Előhírnökül az ú. n. magyar szellem kezdett uralkodni, a Fremdenblatt helyett a Pesti Hírlap ára; Hans Jörgel helyett a Politicus csizmadiát tanulmányozták, s a cilindert hosszas uralmáról leszorította a kucsma és kanászkalap, a frakkot a közvélemény dolmányra nyirbálta vagy atillává egészítette ki, nem is említve a sarkantyúkat, amelyeknek csöngése az osztrák katonatisztek kardcsörtetéseit túllármázta. Így álltak az ügyek, midőn 1859 őszén tanulóul összesereglettünk. Azok, amik körülöttünk történtek, nem maradtak hatás nélkül, az általános magyarosodás minket is árjába sodort, mert örömmel vetők magunkat belé, s a gondolat, hogy most egy német társulat tagjai legyünk, némi szégyennel töltött el bennünket. Külső események ébresztének bennünk öntudatra s öntudatunkkal a magunk, s főleg hazánk iránti kötelmeink érzetére. Igaz – az előtt is csak szellemnek hódoltunk, irányunk, lelkiéletünk magyaros vala, de ezt mind németül tevők.

Haboztunk, ingadoztunk, indulni készek, nem volt, a ki irányunkat kijelelve s élünkre állva vezessen bennünket. Ekkor lépett fel Hérics, s benne központot nyervén, össze sereglettünk, társakul fogadva és nevezve egymást, megalapítottuk a Derút, mely f. t. Matuskovits és Hollósy tanár urak alatt megkezdvén pályafutását, a Geistesknepenokat háttérbe szorítva, s majdan, közvetve ugyan, mert ez célja sohasem volt, nem is lehetett, de megbuktatta.

A Derű megindult, s ha talán szellemi értékre nézve alantabb állott, mint a német lap első évfolyama, ez csak abstracte áll, mert aránylag minden tekintetben méltó versenytársa leendett. Egy általános németnyelvű gimnáziumon magyar nyelven ujságot szerkeszteni akarni, vakmerő terv, de azt fenntartani, úgy hiszem, dicsőség volt. Persze a dicsőség nagy része a f. t. tanárainkat illeti, kik meg nem szüntek bennünket szóval és tettel munkásságra buzdítani...“¹⁰⁸⁽³⁰⁾

¹²⁷A Derű megszakításokkal 1867-ig élt, ebben az évben nyomtatásban jelent meg, mint a „Petőfi társaság szorgalmi közlönye“. 1868-ban végleg megszűnt. Ugyancsak Rákosi emlékezik meg arról, hogy miképpen tüntettek ők az osztrák beamterek ellen. Néhány diák ócska cilindert tett a fejére s végigsétált a városon. Társaik nyomukban s botokkal verték a cilindreket, a beamter-világ szimbólumát, míg tönkrementek. Akkor aztán kivitték nagy diadallal a város ligetébe s ott elásták. Tüntetések, felvonulások napirenden

voltak, természetesen a diákság részvételével.

A katolikus gimnáziumban a magyar nyelv tanítását mindenkor az állami tantervek írták elő, ennek kereteit nem léphette túl az iskola. Amit anyagban vesztett, pótolta szellemben s nemcsak vallásos, hanem hazafias nevelésű férfiakat adott a hazának. A bencés gimnázium növendéke volt több éven át az a Bezerédj István is, aki Magyarországon elsőnek szabadította fel jobbágyait. Itt szerepelt először nyilvánosan, amikor magaszerezte latin versét szavalta az évvégi jutalmak kiosztásakor.¹⁰⁹⁽³¹⁾ Arra az alapra, melyet Draskovich a jezsuita gimnáziumban rakott le, a magyar művelődés méltó épületét emelték a késő utódok, a bencések

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Legény János: A magyar nyelv és a nemzeti szellem a soproni iskolákban 1867 előtt. (Második közlemény.) / IX. FEJEZET. Az evangélikus líceum 1777–1867-ig.

IX. FEJEZET.

Az evangélikus líceum 1777–1867-ig.

„Az 1777. évi állami tanterv, a Ratio Educationis, mely új korszakot jelent a hazai nevelés történetében, a 64. szakasz szerint a protestánsokat is kötelezte. Ezek azonban a keserű tapasztalatok után semmi bizalommal sem voltak a felsőség iránt s II. József korában is oly címen tiltakoztak a reform ellen, hogy az iskola is az egyházi autonómia körébe tartozik.“¹¹⁰⁽³²⁾ A haladást jelentő Ratiókat ugyan nem fogadják el, de hatása alól mégsem szabadulhatnak, üdvös újításait, melyek az iskola szervezetére, reális tárgyak bevezetésére vonatkoznak, ők is átveszik.

Az iskola rektora a Ratio Educationis idején Farkas Ádám, akit rajongásig szerettek tanítványai, s nyugalomba vonulásakor, 1785-ben dícsérő, köszöntő és hálálkodó versekkel halmozták el, köztük Ráth Mátyás is, aki később megalapítja Pozsonyban az első magyar hírlapot, a Magyar Hírmondót. Kis János így jellemzi volt professzorát: „Egy feddhetetlen életű és nagy tudós gyanánt tisztelt, komoly képű, de szelídlelkű aggastyán.“¹¹¹⁽³³⁾ Rektorsága idején már kialakult az intézet magyar szelleme, a nemzeti nyelvnek már külön órája van, s más tárgyak tanításában is felhasználják. Egyebekben a helyzet lényegében most is az, amit Hajnóczi teremtett.

Farkas utóda ebben a mozgalmas és nemzeti szempontból oly jelentős korban Wietorisz Jonatán (1785–1794). Magyar érzését Berzsenyi életrajzírója, Váczy János kétségbe vonja ugyan, de rácsófolnak a kortársak, tanítványok és egész munkássága, valamint az a ¹²⁸szellem, amely eltöltötte az ifjúságot rektorsága idején. Kis János, a volt növendék és kortárs így ír róla Emlékezéseiben: „Tudományos készülletével, különösen a hazai történeteket, ember- s világeszméretét s megvilágosodást illetőleg a középszerűségen jóval felül áll. Használhatóságát nevelé jeles könyvtára is, melyben a bölcselkedési, szép literaturai s kivált magyar dolgok esméretéhez tartozó osztályokból válogatott munkák találtak...“¹¹²⁽³⁴⁾ Nemcsak a visszanéző emlékezés dícséri, szeretettel és tisztelettel veszi körül a diáksereg is, névnapjaira köszöntő verseket írnak, halálán keseregnek: „Wietorisz Jonathán úrnak, az ő nagyérdemű tanítójának nevenapján ezzel bizonyította meg háladatos szívét a soproni ev. gimnáziumi tanuló magyar ifjúság, 1789.“ (Négylapos magyar vers.) „Tiszt. tudós Wietorisz Jonathán nevenapján ezt nyújtotta háladatosságának jelül a sopr. ev. gymn. tanuló ifjúság. 1790.“ (Négylapos vers.) Zigán János: „Ezen versekkel adózott Wietorisz Jonathán úrnak neve napján magyar hallgatói nevökben 1791-en bak 29-én.“ Négylapos vers készül ugyancsak nevenapjára 1792-ben is: „Ezzel kívánták az ő tanítójuknak, Wietorisz Jonathán úrnak nevenapján megbizonyítani hálaadásra iparkodó szíveket magyar hallgatói.“ 1802-ben bekövetkezett

halálára is több vers készül. „A kesergő magyar Ifjú-sereg, vagy a gyászba borult Helikon; egy szomorodott szívből eredt versezet. Ama nagyérdemű Wietorisz Jonathán úrnak a föld hideg öblyébe való elzárattatásakor, zokogva zengette a sopronyi Magyar Társaság. N. tisz. Wietorisz Jonathán hamvainál a háladatosság.“ Latinul: „Elegia in obitu Dni. J. Wietorisz.“ Németül: „Am Grabe des Herrn Jonathan v. Wietorisz.“¹¹³⁽³⁵⁾

Tanítványai számára megírja Magyarország történetét 1776-ig. Könyvében már Sajnovicsra hivatkozik és a hún-török rokonság mellett a finn-lapp rokonságot is elfogadja. Ha nem lett volna magyar érzelmű, a Magyar Társaság aligha születik meg éppen az ő rektorsága alatt!

„Az általa s a kiküldött bizottság által készített 1785. évi tanterv, mely az iskolák osztályozásában is a Ratio Educationist követi, vetette meg alapját iskolánk újabb, lyceumi vagyis főiskolai jellegének... A gymnasium két felső (prima és secunda) osztályából három évfolyamú líceumot szerveztek, melyben külön szak tanára volt a philosophiának, theologiának és jogtudománynak.“¹¹⁴⁽³⁶⁾ Az új tanterv inkább az iskolaszervezet szempontjából fontos, Foglalkozik a líceumi tagozat tantárgyaival, intézkedik a tanárokról, teendőikről. A magyar nyelv helyzete nem változik; sem a tantervben, sem az írásos feljegyzésekben nem találjuk nyomát annak, hogy új, eddig még nem szerepelt magyar stúdium került volna a tanítás anyagába, vagy legalább az órák száma növekedett volna. Több rektor készített még tantervet, a magyar nyelv szempontjából azonban nem találunk bennük változást. Kralovánszky Endre (1803–1809) ezek sorában az utolsó. Az ő tanterve 1803-ban készült s ő az addigi 48 tantárgy helyett csak 18-at tart meg; számunkra jelentős újítás a magyar közjog bevezetése. Ez ^{129a} tanterv azután érvényben is marad egészen 1844-ig, amikor a zayugróci egységes szabályzat kerül bevezetésre.¹¹⁵⁽³⁷⁾

Az iskola tananyagáról részletesen tájékoztatnak azok a kéziratos feljegyzések, melyek az 1796-tól 1845-ig terjedő időszakból maradtak fenn öt kötetben.¹¹⁶⁽³⁸⁾ Az első kötet 1796–99, a második 1799–1807, a harmadik 1816–24, a negyedik 1824–34, az ötödik 1834–45-ig terjedő időszakokról tudósít. Az első három kötet címe: „Rationarium Temporis publicis scholis dicati per Docentes ac Professores...“; a két utolsó köteté pedig: „Consignatio Pensorum per Professores Lycei Ev. Aug. Conf. Soproniensis in concernentibus Classibus“. A feljegyzések latinnyelvűek, az 1841–42. iskolai évben azonban már magyar nyelven írják őket, s így marad végig. Beosztásuk a következő: Minden tanár egy-egy lapon pontokba szedve leírja, hogy az éppen folyó hónapban az egyes tantárgyakból mit végez osztályában.

A magyar nyelvre és a magyar vonatkozású tárgyakra ilyen bejegyzéseket találunk:

1796.

Mensis Septembris.

Classis Rhetorum:

„In hist. Patriae, Prolegomena fere omnia terminata.“

A legfelsőbb grammatikai osztályban:

„Vernacularum linguarum studium consueto nobis methodo etiam hoc mense resumsimus et continuavimus.“ Tehát a tradicionális kétnyelvűség még fennáll, az anyanyelveket külön tárgyként tanulják. A következő idézet igazolja, hogy az anyanyelvek a latin mellett mint kisegítők szerepeltek.

A középső grammatikai osztályban:

„Ex Historia Patriae acta factaque regum Stephani et his temporibus commemorandi Ladislai II. et Stephani IV. ut modo praescriptum est latine narravit, coactus tamen omni momento addere interpretationem bilinguem...”

Figyelemreméltó bejegyzés az is, melyben a földrajz keretében a hazafias érzés felkeltéséről értesülünk:

Classis infima:

„Ex geographia Hungariae confines huic regno provincias versus omnes plagas denominando tandem hoc regnum productorum varietate et naturae bonis cetera Europae regna antecellere ostendendo, eoque ipso etiam amorem erga patriam inflammando...”

Mense Octobri.

Középső grammatikai osztályban:

„In grammatica Hungarica discipulis Germanicae Nationis elementaria praesertim cum Minoribus pericula instituit.” Tehát német tanulók számára külön is volt magyar nyelvtan.

1799.

Középső grammatikai osztály:

„Colloquia trilingua coram instituit et exercitia orthographica.”

130 Legfelső grammatikai osztály:

„In cultura linguarum vernacularum quaedam selecta pensa praclice examinata sunt orthographice, etymologice atque syntactice, et tandem in Latinam linguam translata.”

A retorikai osztályban:

„Exercitia styli, Latini imprimis corrigebantur.” Ha elsősorban latin gyakorlatok kerültek javításra, akkor valószínű, hogy más, esetleg magyar gyakorlatok is voltak.

1802.

Rétori osztály:

„Laborum domesticorum, signanter cum Latini, tum vernaculi styli argumenta data.”

1804.

Legfelső osztály:

„Ex juris Hungarici Libro secundo, qui agit de Rebus pertractavit duo Capita...” Első adat a magyar jog tanításáról.

(Vége a következő számban.)

Könyvismertetés.

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Könyvismertetés. / Öslór József: A döblingi Széchenyi (1848–1860). Budapest, 1944. 456 l.

**Öslór József: A döblingi Széchenyi (1848–1860).
Budapest, 1944. 456 l.**

Minden korszaknak megvannak a maga kimagasló egyéniségei, akiknek szerepe azonban csak rövid tündöklés, emléküket a rohanó idő gyorsan felmorzsolja, elködösíti, végül pedig teljesen elfeledteti. Akárhányszor egy-két év elmúlása elegendő ahhoz, hogy országos híré nevek feledésbe merüljenek. Mihelyt kilépnek szerepkörükből, jelentőségük elvész még a velük együtt működő kortársaik előtt is. Haláluk fel-felgyújtja néha az emlékezés fáklóját de a temetést követő napokban már az örök feledés homálya borong a frissen hantolt sírokon.

Semmi sem mutatja Széchenyi István jelentőségének kivételes nagyságát inkább, mint az a körülmény, hogy munkásságának értékelésével, személyének varázsával még most is állandóan foglalkozik az irodalom és a közvélemény, amikor négy év híján 100 esztendeje már, hogy az aktív politika teréről visszavonult, s 84 év viharzott el, hogy földi pályája véget ért.

Széchenyi politikai pályafutása 1825-ben kezdődik, 1848-ban megszakad, de csak látszólagosan. A Döblingben töltött 12 esztendő nem múlt el nyomtalanul; sokat írt, dolgozott s jelentős hatást gyakorolt az akkori magyar politikai élet kialakítására. Még napjainkban is Széchenyihez fordulunk akárhányszor, ha kétségek gyötörnek, s szavaiból, írásaiból merítünk vigaszt, reményt és tanulságot sivár és nyomasztó jelenünkben. A Széchenyi-kultusz ma erősebb, mint évtizedekkel ezelőtt: a béke boldog éveiben volt. A Széchenyi-irodalom, bár eddig is könyvtárnyi köteteket ölel fel, egyre terjed és gyarapszik.

A legtöbb író, különösen a régiek, Széchenyinek 1848-ban történt idegösszeroppanásával befejezettek vélik pályafutását, a döblingi évek irodalmi munkásságát – a Blick-et kivéve – alig ismerik és méltatják. A döblingi iratok javarésze a kettős monarchia összeomlása után, 1919-ben került felszínre, amikor az addig szigorúan elzárt udvari levéltár anyaga hozzáférhetővé vált a kutatók részére. Az 1860. év március elején Bécsben és Döblingben végzett házkutatások alkalmával lefoglalt iratok legnagyobb részét megsemmisítésre [131](#)ítélték, s csak Ferenc József határozott parancsára kerültek a bécsi udvari levéltárba, s csak ennek folytán maradtak fenn az utókor számára.

Östör József valóban értékes munkát végzett, amikor a rendelkezésére álló kéziratok, levelek, Széchenyi-művek és Széchenyi-irodalom alapos ismeretével a döblingi 12 esztendőt elének tárja, megvilágítja és sokban megmagyarázza. Évek hosszú során át végzett munkának és komoly elmélyedésnek eredménye Östör Józsefnek ez a 456 nyomtatott lapra terjedő tanulmánya. A könyv 10 fejezetre oszlik, a végén pedig azt a nagyszámú forrást közli, ahonnan ismereteit merítette, amelyekből a döblingi Széchenyi

alakját megrajzolta, annak a kornak szellemét, vezető és szereplő egyéniségeit bemutatta és bírálta.

Aki Széchenyi lelki világát közelebbről kívánja vizsgálni, annak okvetlenül ismernie kell Viszota Gyulának nagy gonddal és körültekintéssel készült 6 kötetre terjedő *Széchenyi Naplói* (1814–1848), valamint Károlyi Árpád és Tolnai Vilmos 3 kötetes *Döblingi Irodalmi Hagyatékok* címen megjelent műveket. Östör munkája is ezek ismeretén alapszik. Ezeknek tanulmányozására azonban nem mindenkinek van módja és ideje. Östör munkájában az összes legszükségesebb tudnivalókra kiterjeszkedik. A gazdag és értékes adatok közlésén kívül három fontos kérdést is felvet és tárgyal. Először: örült volt-e Széchenyi, másodsor: miért nem hagyta el Széchenyi a döblingi elmegyógyintézetet, harmadszor: miért lett öngyilkos? A kérdésekre határozott választ Östör sem adhat, csak magyarázatot. Az elsőre vonatkozólag a számbavehető tanúk vallomása ellentmondó. Tény az, hogy beteg volt, de később teljesen gyógyultnak legalább is látszott s ugyanakkor „genialis“ műveket írt (Önismeret, Nagy Magyar Szatira, Blick, Naplók stb.). Még ingadozóbb a második kérdésre adható válasz. Széchenyi maga ennek indokait soha és senkivel sem közölte, csupán annyit mondott, mégpedig ismételt és teljes határozottsággal, hogy Döblinget élve nem hagyja el. A harmadik kérdés sem dönthető el végképen, csak magyarázható. Az öngyilkosság gondolata Széchenyit már fiatal korától 45 éven át kísértette. A Thierry-féle 1860. március 17-én érkezett levél, amely szerint Döbling megszűnt továbbra is „asylum“ lenni, Széchenyit lesújtotta ugyan, de nem ez adta kezébe a fegyvert. Mély és őszinte vallásossága is mindig visszatartotta szándékának keresztülvitelétől. Attól azonban félt, hogy Döblinget el kell hagynia s esetleg egy állami gyógyintézetbe internálják, hol meg fogják kínozni. Széchenyi küzd magával, de ellenálló ereje egyre lankad. A haláltól való félelem a halál után való vágyódásba csap át. „Tele vagyok kétségbeeséssel... Nem tudok élni, nem tudok meghalni... Elvesztem... Nem tudom magamat megmenteni...” Ezek a mondatok Naplójának utolsó bejegyzései. (1860. április 1.) Még egy héten át vívódik önmagával és tusakodik a halál gondolatával. 1860. április 8-án, húsvét szombatjáról vasárnapra virradó éjjel saját kezével vet véget életének. Az öngyilkosság szomorú tényéhez nem férhet kétség. Ki láthat bele a könyörülő Úristenen kívül a lélek rejtelmébe? Még nehezebb eredményesen vizsgálni olyan bonyolult lelki alkatot, aminő Széchenyié volt. Azt legfeljebb sejteni és magyarázni lehet, de teljességgel megérteni soha.

Meddő kísérlet volna Östör Széchenyi-tanulmányát szűkre szabott keretek közt kivonatossan ismertetni. Annyira érdekes, hogy vétek volna abból valamit is kihagyni. Nem a legkönnyebb olvasmány, bár szerzőjének előadásmódja gördülékeny, nyelvezete színmagyar. Megérdemli, hogy sokan olvassák. Érdekeset nyújt és sok tanulságosat meríthetünk belőle. A Széchenyi-irodalom tartalmas munkával gyarapodott.

L-r E-ő.

1944. VIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Könyvismertetés. / Dr. Deszkás Boldizsár: A Soproni Kaszinó 100 éve. Sopron, Röttig-Romwalter nyomda, 1944., 200 l.

132 Dr. Deszkás Boldizsár: *A Soproni Kaszinó 100 éve.* Sopron, Röttig-Romwalter nyomda, 1944., 200 l.

Sopron nemcsak a régi templomok és házak, hanem a régi intézmények és régi egyesületek városa is. Kaszinója a múlt évben töltötte be fennállásának századik évét, de már a 18. század második felében is volt a város művelt polgárságának hangversenyek, táncmulatságok és más társas szórakozások céljára szolgáló kaszinója. Bizonyára vármegyénk halhatatlan fia, a pesti Nemzeti Kaszinót alapító Széchenyi István sugalmazta Sopronban is a művelt emberek társaskörének gondolatát, s így keletkezett 16 évvel az első

magyar kaszinó alapítása után, 1843-ban a Soproni Kaszinó Egyesület. Működésének célját az egykori jegyzőkönyv e szavakkal jelöli meg: „Társalkodás által a mulattató a hasznossal egyesíttessék“; ezt a célt az egyesület a város művelt társadalmának tömörítésével és illő formák közt történő szórakoztatásával egy évszázadon át híven igyekezett megvalósítani. Kaszinónk szerencsésen tudta egyesíteni magában a város társadalmának különféle rétegeit, s minthogy működésével szervesen bekapcsolódott a város társadalmi életébe, ezért története többé-kevésbé híven tükrözi a város történetét a legutóbbi száz év alatt, így fogta fel tárgyát a könyv szerzője is, mert műve alcíme szerint „Sopron egy évszázad tükreben“ az, aminek rajzát nyújtja. E rajzban hűségre és pontosságra törekszik, lelkiismeretesen felhasználva nemcsak az egyesületi jegyzőkönyvnek aprólékosságig részletes adatait, hanem a korabeli politikai és gazdasági viszonyokat megvilágító forrásokat, főképp a helybeli sajtó egykorú termékeit. Elénk tárulnak művéből az abszolutizmus korabeli soproni viszonyok, a Baubank bukását követő gazdasági megrázkódtatás, a darabont-kormány működésével előidézett politikai és társadalmi villongások, a nyugatmagyarországi felkelés és a soproni népszavazás izgalmi, szóval az elmúlt száz esztendő minden nevezetes soproni eseménye. Bizonyára a szerző tárgyszeretével magyarázható művének az a hibája, hogy a sok apró-cseprő adat felhasználása következtében előadása helyenként túlságosan részletes, szinte terjengős. De kétségtelen, hogy érdemes munkát végzett a szerző, amikor megörökítette Sopron művelődéstörténetének egyik tanulságos fejezetét. A külsőleg is szép kiállítású könyvet nemcsak a Kaszinó, hanem a város történetére is vonatkozó gazdag képanyag díszíti.

Mikor letesszük kezünkbe a végigolvasott könyvet, önkénytelenül felvetődik bennünk az a gondolat, vajjon milyen jövőnek néz elébe ez a százéves egyesület. A kaszinók és klubok a művelt középosztály társaskörei, ez a vérben-vasban fogant világ azonban nem kedvez a középosztálynak s nem kedvez társasköreinek sem. A kaszinóknak, ha be akarják tölteni igazi hivatásukat, nem merülhet ki működésük abban, hogy illő társadalmi formák közt csupán szórakozást nyújtanak tagjaiknak. A Legnagyobb Magyar nem csupán ebben látta céljukat, hanem főképp abban, hogy a tagok személyes érintkezéséből s az aktuális közéleti és társadalmi kérdések megbeszéléséből kialakítsák a művelt emberek közvéleményét. Tartalmat és a mai viszonyok közt létjogosultságot ez ad a kaszinóknak; e nélkül nem egyéb, mint zártkörű társaság szórakozó helye. A Soproni Széchenyi Kaszinó is azzal fogja biztosítani jövőjét fennállásának második száz évében, ha nagy névadójának szellemében fogja végezni működését. Vezetőinek, irányítóinak ez is a szándéka, s ezért bizalommal nézhetünk városunk e legrégebbi társaskörének jövője elé.

rj.

A kiadásért felel: Dr. Heimler Károly, Sopron. – Nyomtatta Röttig-Romwalter. Nyomda. R. T. Sopron.
2553

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. 1777–1848. I. 4. l.

2 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 5. l.

3 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 7. l.

4 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 22. l.

5 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 13. l.

6 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 35. l.

7 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 278. l.

8 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 320. l.

9 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 358. l.

10 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 361. l.

11 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 362. l.

12 (Megjegyzés - Popup)

Sopron város tanácsjegyzőkönyve. 1829.

13 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: Százéves-e Sopronban a hivatalos magyar nyelv? Sopronvármegye. 1939. IX. 3. sz.

14 (Megjegyzés - Popup)

Szalay János: A soproni Szent Domonkos rendház története 1675–1800-ig. 16. l.

15 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: A katolikus gimnázium első magyar tanára. Uj Sopronvármegye 1942. VI. 3. sz.

16 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Kristóf: Soproni kath. gymnasium története. Értesítő, 1895. 38. l.

17 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: Soproni iskolai színjátékok a XVII–XVIII. században. Színpad 1936. 6. sz.

18 (Megjegyzés - Popup)

Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. 126. l.

19 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai E.: Aki megverselte Dorfmeister festményeit. Uj Sopronvármegye. 1943. II. 2.

20 (Megjegyzés - Popup)

Kuczogi M.: I. m. 138. l.

21 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 139. l.

22 (Megjegyzés - Popup)

100 A következő adatok és idézetek az eredeti példányokból valók.

23 (Megjegyzés - Popup)

101 *Kuczogi M.*: I. m. 150. l.

24 (Megjegyzés - Popup)

102 *Hirnök*. 1843. 62. sz.

25 (Megjegyzés - Popup)

103 *Horváth Kristóf*: A soproni kath. gymnasium története. Soproni bencés gimnázium értesítője. 1895/96. 77. l.

26 (Megjegyzés - Popup)

104 *Thier László*: Kurzweil Ferenc templomi karnagy. Soproni Szemle, 1942. 210. l.

27 (Megjegyzés - Popup)

105 I. m. 211. l.

28 (Megjegyzés - Popup)

106 *Magyar Kurir* II. k. 223. l.

29 (Megjegyzés - Popup)

107 *Rákosi Jenő*: Emlékiratai. 51–52 l.

30 (Megjegyzés - Popup)

108 *Csatkai E.*: Rákosi Jenő szerkesztői pályájának kezdetei Sopronban. Soproni Szemle. 1943. 61. l.

31 (Megjegyzés - Popup)

109 *Petrik*: Magyarország bibliográfiája. I. k. 279. l.

32 (Megjegyzés - Popup)

110 *Payr Sándor*: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. 1907. 26. l.

33 (Megjegyzés - Popup)

111 *Kis János*: Emlékezései életéből. 1890. 42–43. l.

34 (Megjegyzés - Popup)

112 I. m. 56. l.

35 (Megjegyzés - Popup)

113 *Petrik*: Magyarország bibliográfiája. III. k. 848. l.

36 (Megjegyzés - Popup)

114 *Payr S.*: I. m. 27. l.

37 (Megjegyzés - Popup)

115 I. m. 35. l.

38 (Megjegyzés - Popup)

116 A következő adatok és idézetek az eredeti példányokból valók.